

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
Навчально-науковий інститут педагогіки і психології
Кафедра дошкільної і початкової освіти

Остапенко Марія Олександрівна

**РОЗВИТОК ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ
ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Спеціальність: 012 Дошкільна освіта

Галузь знань: 01 Освіта / Педагогіка

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеню магістра

Науковий керівник

_____ А.В. Вертель,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри психології

«_____» _____ 2021 року

Виконавець

_____ М.О. Остапенко

«_____» _____ 2021 року

Суми 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	6
1.1. Розвиток волі та вольових якостей як психолого- педагогічна проблема.....	6
1.2. Особливості розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку.....	20
1.3. Педагогічні умови розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку	26
Висновки до розділу 1.....	33
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ РОЗВИТКУ ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	35
2.1. Констатувальне критеріально-рівневе оцінювання розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку	35
2.2. Упровадження педагогічних умов розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку.....	46
2.3. Порівняльний аналіз результатів наукового дослідження....	58
Висновки до розділу 2.....	61
ВИСНОВКИ	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	65
ДОДАТКИ	70

ВСТУП

Актуальність теми. У наш час зростає необхідність наукового забезпечення процесу становлення особистості, передусім на початковому етапі її формування – у дошкільному віці. Особливе місце в цьому процесі належить вольовому розвитку дітей дошкільного віку, як стрижню їх особистісного зростання. Оскільки в процесі організації життєдіяльності доцільно враховувати індивідуальну своєрідність особистісних властивостей кожної дитини, які проявляються в її діяльності через відповідну поведінку, то перед вихователями закладів дошкільної освіти і психологами постає завдання пошуку найбільш ефективних педагогічних умов, спрямованих на досягнення дітьми високого рівня розвитку їх вольової поведінки.

Доцільність звернення до обраної проблеми підтверджується вимогами нормативно-правових документів: законів України «Про освіту» (2017 р.), «Про дошкільну освіту» (2001 р.), «Концепції освіти дітей раннього та дошкільного віку» (2020 р.), Концепції «Нова українська школа (2016 р.), «Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) нова редакція» (2021 р.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив, що питання онтогенезу довільної регуляції поведінки дітей висвітлено в ряді праць вітчизняних та зарубіжних психологів: Б. Теплова, С. Рубинштейна, К. Корнілова, П. Рудика, Б. Ананьєва та ін. Учені розглядають старший дошкільний вік в аспекті вольового розвитку як перехід від імпульсивних до довільних та вольових дій (В. Аснін, О. Запорожець, Л. Кожарина, В. Котирло, С. Кулачківська, О. Смирнова, Т. Шульга, Н. Циркун та ін.). Проте питання розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку досліджено недосконало і потребує подальших наукових розробок.

Отже, актуальність проблеми та потреба в її подальшому вивченні зумовили вибір теми дослідження: «Розвиток вольових якостей дітей старшого дошкільного віку».

Мета і завдання дослідження. Мета роботи полягає у визначенні, теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці ефективності педагогічних умов розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку.

Відповідно до мети сформульовано *завдання* дослідження:

1. З'ясувати теоретичні засади проблеми розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку.
2. Визначити та теоретично обґрунтувати педагогічні умови розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку.
3. Здійснити констатувальне критеріально-рівневе оцінювання розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку.
4. Експериментально перевірити ефективність визначених та теоретично обґрунтованих педагогічних умов розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку.

Об'єкт дослідження: вольові якості дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження: педагогічні умови розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку.

Матеріали та методи дослідження: *теоретичні* – аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація психологічної, педагогічної, методичної літератури та нормативних документів з проблеми дослідження для з'ясування теоретичних засад проблеми розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку; *структурно-функціональний аналіз* для визначення та теоретичного обґрунтування педагогічних умов розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку; *емпіричні* – педагогічний експеримент для оцінки ефективності означених педагогічних умов; *методи математичної статистики* – аналіз результатів педагогічного експерименту.

Наукова новизна одержаних результатів полягають у тому, що *вперше* визначено, теоретично обґрунтовано та впроваджено педагогічні умови розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку; *з'ясовано* особливості розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку; проаналізовано проблему розвитку волі і вольових якостей в науковій

літературі; *складено* методичні рекомендації вихователям закладу дошкільної освіти щодо розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку.

Практичне значення одержаних результатів полягає у впровадженні в освітній процес Сумського дошкільного навчального закладу (ясла-садок) № 6 «Метелик» м. Суми Сумської області педагогічних умов розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку. Встановлені наукові факти, положення та висновки можуть бути використані в освітньому процесі закладів дошкільної освіти, а також у процесі написання курсових та магістерських робіт.

Апробація результатів та публікації. Основні положення та результати кваліфікаційної роботи доповідались та обговорювались на 1-й науково-практичній конференції: IV Всеукраїнській науково-практичній конференції для студентів, магістрів та молодих науковців «*Дошкільна і початкова освіта: реалії та перспективи*» (28 листопада 2021 року). За результатами дослідження опубліковано 3 статті [29; 30; 31].

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, висновків, списку використаних джерел (57 позицій), додатків та містить 2 рисунки і 13 таблиць. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи 76 сторінок. Основний текст дослідження викладено на 61 сторінці.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Розвиток волі та вольових якостей як психолого-педагогічна проблема

У сучасному суспільстві, де відсутні єдині стандарти і стандарти діяльності та поведінки людини, існує велика кількість способів і підходів до аналізу й оцінки ситуацій, до вибору альтернативних рішень, різко збільшується роль індивідуального вибору. Соціальна ситуація сучасного суспільства ставить перед необхідністю залучення в усі види діяльності більшої кількості активних вольових особистостей, які вміють організовувати власну роботу і себе, здатних проявляти ініціативу, демонструвати лідерські якості і самостійно долати труднощі. Особливості сформованих суспільних відносин визначають потребу в нових, неординарних і нерідко комплексних і складних рішеннях. Перед людиною постають особливі завдання з розвитку її особистісного потенціалу.

Аналіз психологічних джерел [1; 2; 8; 9; 13; 23; 25; 27; 37; 41] свідчить про те, що проблема розвитку волі є одним з ключових конструктів у класичних теоріях науковців-психологів. Зокрема, до ХХ століття воля розглядалась рядом дослідників: В. Вундтом [9], У. Джеймсом [13], Т. Рибо [37] та ін. Однак в 30-х роках минулого століття поняття волі поступово відходить на периферію науки, поступаючись місцем таким поняттям, як мотивація, соціальна установка (аттитюд), цінність та ін. У зарубіжній психології практично повна відсутність досліджень по цій темі тривала понад півстоліття, хоча факт саморегуляції людиною своєї поведінки змушувала психологів повертатися до проблеми волі, часто використовуючи при цьому іншу термінологію. Нездатність традиційних когнітивних моделей та підходів до розуміння мотивації пояснити складні феномени цілеспрямованої поведінки людини змусила ряд зарубіжних

дослідників знову звернутися до поняття волі і родинним йому конструктам саморегуляції і самоконтролю.

Дослідником Т. Рибо [37] сформульовано ряд положень щодо природи волі. Воля розуміється їм як здатність, пов'язана з спонуканням до дій і їх гальмуванням. В основі волі лежить пристрасть як деяка мотивуюча сила. У структурі кожного вольового акту є елемент свідомого, але є і психофізіологічний механізм. Вольове зусилля – всім відомий феномен – є, на думку Т. Рибо, механізмом вольової регуляції. Вольове зусилля необхідно в разі конфлікту між свідомим прагненням і будь-яким природним бажанням людини.

Проблема волі також була досліджена в роботах У. Джемса [13]. Мотиви поведінки поділялися їм на інстинктивні і не інстинктивні. Нормальна робота волі, на його думку, полягала в посиленні в свідомості не інстинктивних мотивів і ослабленні інстинктивних. Тобто воля необхідна у випадках, коли мотиви ідеального характеру повинні взяти верх над мотивами імпульсивного характеру. Механізм же цього процесу – зусилля. Саме завдяки зусиллю стає можливим надання більшої сили одній групі мотивів в протилежність іншій.

В. Вундт [8] створив емоційну теорію волі, в межах якої стверджувалося, що вольові процеси є особливим класом афектів. Особливо наголошувалося на зв'язок волі з апперцепцією. Важливим є той факт, що апперцепція носить активний характер на відміну від асоціації. Однак це не внесло ясності в розуміння суті вольових актів, оскільки В. Вундт був схильний пояснювати їх за рахунок інших процесів: афектів і уваги.

Більш детально поняття волі розглядається в концепції психосинтезу італійського психолога Р. Ассаджиолі [1]. При вивченні волі Р. Ассаджиолі, в першу чергу, приділяв увагу прикладним аспектам – розвитку волі у своїх клієнтів в процесі психотерапевтичної роботи. Саме тому підкреслюється, що немає необхідності мати закінчену теорію волі для того, щоб розвивати і тренувати її. Проте, воля в психосинтезі вивчається в двох аспектах. З одного боку, воля як акт, який має кілька окремих фаз. З іншого боку, Р. Ассаджиолі

в своїй типології особистості (з 7 типів) виділяє особливий тип – «вольовий», тобто воля розглядається і як якість особистості, диспозиція. Описуючи особистісні якості вольового типу особистості, Р. Ассаджиолі зазначає, що в «фізичному плані воля виражається в чітких і рішучих діях, мужності, здатності панувати над матеріальним світом та іншими людьми, в схильності до суперництва, а також тяжінні до насильства і руйнування» [1]. Люди, які відносяться до цього типу, строго контролюють емоції, вони також «виділяються ясним розумом, не заму́тненим емоційними переживаннями». Мають здатність до концентрації і зосередження на одній меті, в собі і власних силах практично не сумніваються. Характерно гостре почуття справедливості. Основними рисами означеного типу, згідно Р. Ассаджиолі, є воля до влади і відособленість, далека дистанція в спілкуванні з іншими людьми.

Психологом Г. Никифоровим [27] досліджено проблему зв'язку самоконтролю і волі. Згідно Г. Никифорову, вольові процеси є окремим видом процесів довільних. специфіка волі полягає в свідомому подоланні людиною труднощів на шляху до поставленої мети. Воля і самоконтроль родинні, але не тотожні поняття. Відзначається наявність безсумнівного зв'язку між волею і самоконтролем. Пов'язані між собою самоконтроль і воля і в структурі особистісних якостей. Наприклад, об'єднуючою основою таких якостей, як відповідальність, борг, дисциплінованість, на думку Г. Никифорова, є саме самоконтроль. Однак ступінь зв'язку з цим залишається не до кінця зрозумілим.

Вагомий вплив на стан психології волі в XX столітті надали роботи німецького і американського психолога К. Левіна [23]. Дослідник у своїй теорії поля досліджував не тільки мотиваційні, а й вольові процеси. Для пояснення поведінки людини К. Левін вводив поняття «потреба», «намір» і «квазіпотреба».

Дослідник Х. Хекхаузен [41] запропонував модель «Рубікону», покликана розмежувати поняття мотивації та волі, а також пояснити поведінку людини. Х. Хекхаузен виділяє мотиваційний і вольовий стан свідомості. Такі стани

характеризуються, «по-перше, змістом, по-друге, селективністю і, по-третє, способом переробки». Мотиваційний стан орієнтований на реальність, в той час як вольовий – на реалізацію. Виразність мотиваційного стану тим сильніше, чим більше невизначеними і значущими здаються результати дій. Виразність ж вольового стану тим сильніше, чим сильніше готова до реалізації цільова інтенція потребує попереднього планування. Тобто, мотиваційний стан свідомості сильний тоді, коли людина мислить про невизначену і значиму мету своїх дій. Вольове сильно тоді, коли намір і мета сформовані, але потрібно попередньо спланувати свої дії. На підставі поділу цих двох типів станів і будується модель «Рубікону», яка проводить кордон між ними. Виділяються 4 стадії вольового акту, дві з яких є мотиваційними, а дві – вольовими.

Таким чином, поняття волі вводиться для пояснення реалізації дії. Як зазначає Х. Хекхаузен, інтенсивність і тривалість дії визначаються вольовим зусиллям, які супроводжують цільову інтенцію. Вольове зусилля «є змінною, верхня межа якої, як вважають вчені, визначається результуючої мотиваційною тенденцією. Величина актуального вольового зусилля або готовності суб'єкта докласти зусиль залежить від тих труднощів, які необхідно подолати» [41].

У моделі «Рубікону» підкреслюється важливість повторного введення поняття волі в психологічну науку. Таке відродження поняття волі пов'язане, в першу чергу, з недостатністю пояснювальної сили суміжних понять «мотивації», «наміри», «потреби» та ін. Х. Хекхаузенем також виділяються феноменологічні області, які повинна досліджувати нова психологія волі: завзятість, тобто підтримка стійкості тенденції дії в процесі досягнення мети; ініціювання дії; подолання перешкод в ході реалізації дії.

Іншою теорією, створеною в 1980-і роки, яка пояснює ініціацію і реалізацію дії, є теорія мотивованої поведінки (Theory of Reasoned Behavior). У цій теорії поняття волі не бере, так як основними детермінантами цілеспрямованої поведінки визнаються аттїтуди і соціальні норми, а також наміри. Намір виступає ланкою між аттїтудом і поведінкою і розуміється як особливий стан свідомості, що володіє наступною характеристикою. Так, намір

відображає плани суб'єкта щодо вчинення будь-якої дії в певних умовах (наприклад, місце і час вчинення дії).

Пізніше означена теорія була перетворена в теорію запланованої поведінки (Theory of Planned Behavior). Основною відмінністю цієї теорії від теорії мотивованої поведінки є перегляд ролі намірів. Намір бере участь не тільки в ініціації дії, але також і в контролі за його реалізацією. По суті це означає повернення в психологію змісту поняття «воля», але з використанням іншої термінології.

Науковцем Р. Багоцці [2] підкреслено, що в реалізації наміру беруть участь особливі механізми – вольові акти. Р. Багоцці була розроблена модель цілеспрямованої поведінки (Model of Goal-directed Behavior). В основі даної моделі лежить припущення про те, що в цілеспрямованій поведінці провідну роль відіграють саме вольові процеси. Вольові процеси, на думку Р. Багоцці, є особливими психологічними механізмами, які здійснюють актуалізацію аттitudів і соціальних норм. Ця актуалізація відбувається завжди в певних умовах і в підсумку призводить до формування намірів, яке в кінці реалізується в дії. Згодом Р. Багоцці доповнив свою модель цілеспрямованої поведінки припущенням про існування особливого класу емоцій. Ці емоції беруть участь в ініціації і регуляції цілеспрямованої поведінки. Виникають вони завдяки оцінці ситуації і прогнозування наслідків дії. Беруть участь ці емоції і в завершенні дії при оцінці досягнутого результату. Це доповнення теорії також має схожість з моделлю «Рубікон», там також відбувається оцінка суб'єктом результату своїх дій і прийняття рішення про подальшу поведінку. Надалі Р. Багоцці проводив переважно прикладні дослідження самоконтролю, намірів і волі.

Стенфордський професор Ю. Куль [55] в своєму дослідженні змістив акцент вивчення вольових процесів з проблеми ініціації дії на вивчення саморегуляції поведінки. Так, була створена теорія контролю за дією (Action Control Theory), згідно з якою існує два типи вольової регуляції процесу реалізації наміру в дії: самоконтроль і саморегуляція. Саморегуляція

характеризується більшою зануреністю суб'єкта в процес діяльності, більшою ефективністю функціонування стратегій вольового контролю. В цілому орієнтація на дію сприяє реалізації наміру в дії. Самоконтроль характеризується переважанням в свідомості суб'єкта розумових процесів, що відносяться до минулого, теперішнього або майбутнього суб'єкта, відповідно, більшою схильністю впливу конкуруючих намірів, а також меншою ефективністю функціонування стратегій вольового контролю. В цілому орієнтація на стан перешкоджає реалізації намірів в дії. Схильність людини до самоконтролю визначається орієнтацією на стан (ОС-диспозиція), а до саморегуляції – орієнтацією на дію (ОД-диспозиція). Люди з ОС-диспозицією в цілому менш успішно реалізують власні наміри в дії, так як вони більшою мірою схильні до впливу з боку конкуруючих намірів і негативного досвіду. Вони більш схильні до формування таких негативних психологічних станів, як вивчена безпорадність і алієнація. Люди з ОД-диспозицією більш успішно реалізують свої наміри в дії, так як вони здатні довше утримувати їх в активному стані і захищати від конкуруючих тенденцій. Вони краще засвоюють нову інформацію та швидше трансформують її в навички. Також дослідження показують, що люди з ОД-диспозицією є більш успішними в різних видах діяльності (навчальної, професійної, спортивної тощо). Крім того, було показано, що реалізація намірів в дії має сильний вплив на пам'ять, а люди з ОС-диспозицією схильні помилково приписувати собі поставлені цілі.

Таким чином, особливо підкреслюється зв'язок волі та інших психічних процесів: мотивації, емоцій, пам'яті. Варто відзначити, що в теорії контролю за дією поняття вольової регуляції, самоконтролю та саморегуляції розмежовуються недостатньо чітко, багато в чому є синонімічні і номінальні назви. Залишається не зовсім зрозумілим, з чим пов'язана схильність людей до орієнтації на дію і орієнтації на стан: в результаті чого одні люди краще реалізують наміри в дії, а інші гірше. Проте теорія контролю за дією продовжує динамічно розвиватися, а розроблений в її рамках методичний інструментарій перевіряється під час нових досліджень.

В останні роки інтерес до проблеми волі за кордоном стає все більше. Виражається це не тільки в зростанні числа публікацій, присвячених означеній тематиці. Так, зростаючу популярність теми вольової регуляції підтверджує випущений Американською психологічною асоціацією (АРА) буклет під назвою «Що корисно знати про силу волі: уроки психологічної науки про самоконтроль», адресований не тільки професіоналам, але і широкому загалу. Крім того, в Стенфордському університеті з'явився популярний курс з розвитку сили волі «Наука сили волі» професора К. Макгонігал [25], що є безумовною новинкою.

Воля є найважливішою характеристикою ще й тому, що вона необхідна при прийнятті рішення, виборі мети, при здійсненні дії, при подоланні перешкод. Подолання перешкод вимагає вольового зусилля від людини – особливого стану нервово-психічної напруги, мобілізуючого моральних, інтелектуальних та фізичних сили людини. З точки зору не тільки загальної, а й вікової психології воля проявляється як впевненість людини (дитини) в своїх силах, як рішучість зробити саме той вчинок, який сам суб'єкт діяльності вважає за необхідне і доцільне в конкретній ситуації. Свобода волі означає здатність приймати рішення зі знанням справи. Необхідність сильної волі у людини зростає при наявності

- 1) важких ситуацій «складного світу»
- 2) суперечливого, складного внутрішнього світу в самій людині.

Як бачимо з аналізу психологічних джерел [1; 2; 8; 18; 23; 25; 27; 34; 37; 41; 44; 49 та ін.], інтерес до проблеми волі постійно зростає, у процесі вивчення якої поступово ставала очевидною необхідність повернення таких понять, як воля і вольові процеси.

Розглядаючи психологічні джерела з'ясовано, що серед дослідників немає єдності у визначенні поняття «воля», найбільш визнані трактування означеного терміну нами систематизовано в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Тлумачення поняття «воля» у психологічних джерелах

Сутність поняття	Джерело
Психічний процес, що характеризується переходом від прагнення і рішення до діяльності.	В. Шапар [49]
Форма регуляції дій і різних психічних процесів і станів, тобто свідоме регулювання людиною власної поведінки і діяльності, яка проявляється в подоланні перешкод, що виникають на шляху досягнення поставленої мети.	Л. Виготський [11]
Свідомо саморегуляція поведінки, яка проявляється у навмисній мобілізації поведінкової активності на досягнення певних цілей, усвідомлюваних самим суб'єктом як можливість і необхідність, здатність людини до саморегуляції, самобілізації і самодетермінації.	Н. Циркун [48]
Категорія, що визначає здатність організовувати особистість (Self) так, щоб відбувалося рух в заданому напрямку до заданої мети.	Р. Мей [26]
Здатність людини здійснювати навмисні дії, спрямовані на досягнення поставлених цілей, свідомо регулювати свою діяльність і керувати власною поведінкою.	П. Рудик [39]

З огляду на презентовані науковцями психологічні дослідження [1; 2; 8; 23; 25; 27; 37; 49; 41 та ін.] та визначення поняття воля [11; 26; 39; 49; 48], можна стверджувати, що означену категорію доцільно трактувати як наявність усвідомлених і стійких мотивів або бажань поведінки, які собі підпорядковують інші. Науковці [8; 10; 12; 15; 16; 41 та ін.] вказують на те, що задоволення людських потреб відбувається в діяльності, яка має активний, цілеспрямований і вмотивований характер. Воно реалізується за допомогою дій, породжених різними спонуканнями. Причини активності, маючи різну психологічну природу, реалізуються як потяги, бажання і прагнення. Прагнення – спонукання, що виражається в чуттєвому переживанні потреби. У момент виникнення воно ще не має конкретної предметної визначеності. Людина ніби поривається до чогось, відчуває, що чогось їй не вистачає. Таке неусвідомлюване нецілеспрямоване прагнення, яке не викликає довільних дій, називають потягом. У процесі усвідомлення об'єкта прагнення, мети прагнення стає бажанням. Сукупність цих спонукань, які набувають характеру мотивів дій, вчинків і форм діяльності, утворює мотиваційну сферу особистості.

Спонування до дій у людини розрізняють за змістом і психологічною природою. В одних випадках це може бути негайна імпульсивна реакція на подразник, в інших – повільна поміркована дія після оцінки ситуації. Дії людини поділяють на мимовільні й довільні. Мимовільні дії здійснюють при виникненні не усвідомлюваних або недостатньо усвідомлюваних спонукань. Вони мають імпульсивний характер і позбавлені будь-якого чіткого плану (наприклад, у стані паніки). Зміст і засоби реалізації довільних дій підпорядковані свідомим цілям людини. Вони нерозривно пов'язані з відображенням мети та засобів її досягнення і охоплюють прагнення до мети, попереднє уявлення про мету і рухове уявлення. Особливу групу довільних дій утворюють *вольові дії*, сутність яких психологи [20; 21; 23; 24; 28; 38; 39] визначають як різновид довільних дій, специфічна особливість яких є використання при досягненні мети вольового зусилля. Це дії, пов'язані з подоланням труднощів, що вимагають великих витрат енергії і супроводжуються переживанням внутрішнього напруження. Актуальна в межах нашого дослідження і думка К. Левіна [23], який трактує вольові дії як дії контрольовані, імпульсивні, в яких безпосередньо проявляються справжні потреби. Навмисні ж дії мають в своїй основі намір, причому деякі вольові дії можуть бути навмисними, а деякі – ні. До вольових дій відносять ті сенсорні, мнемічні і рухові дії, здійснення яких вимагає прояву значного вольового зусилля (концентрація уваги, пригадування, стримування спонукань, прояв сили, швидкості і витривалості та ін.) [24; 40].

Психолог В. Кузьменко [21] вважає, що до простих вольових дій відносяться саме ті, при яких людина (дитина) йде без коливань до власної наміченої мети, їй абсолютно ясно, яким шляхом і чого вона буде домагатися. Дослідник визначає, що для складної вольової дії характерні такі етапи:

- 1) усвідомлення наміченої цілі і прагнення її досягти;
- 2) усвідомлення ряду можливостей досягнення мети;
- 3) поява мотивів, які заперечують або стверджують дані можливості;
- 4) боротьба і вибір мотивів;

- 5) прийняття в якості вирішення однієї з можливостей;
- 6) здійснення прийнятого рішення;
- 7) подолання об'єктивних труднощів самої справи, зовнішніх перешкод, всіляких перешкод до тих пір, поки поставлена мета і прийняте рішення не будуть реалізовані, досягнуті [21].

Згідно з дослідженнями В. Кузьменко, воля як би передбачає самообмеження, стримування сильних потягів, підпорядкування їх іншим, найбільш важливим і значимим цілям. Ще одна ознака волі – наявність обдуманого плану її здійснення. Вольова дія практично завжди супроводжується відсутністю задоволення, але вже з успішним завершенням пов'язано її моральне задоволення, тому що вдалося виконати намічене [21].

Науковець О. Смирнова [42] стверджує, що вольова поведінка особистості обумовлена внутрішнім планом дій, свідомим вибором засобів і мети діяльності з урахуванням умов, які необхідні для досягнення вже запланованого результату, випереджаючим відображенням дійсності. Кожен вольовий акт супроводжується саме певною мірою вольових зусиль з подолання внутрішніх і зовнішніх перешкод.

Оскільки у людини в будь-який момент є різні значущі бажання, одночасне задоволення яких об'єктивно виключено, то відбувається зіткнення протидіючих, незбіжних спонукань, між якими належить зробити вибір. Цю ситуацію і називають боротьбою мотивів. Етап боротьби мотивів і вибору виявляється центральним в складній вольовій дії. Тут, як і на етапі вибору мети, можлива конфліктна ситуація, пов'язана з тим, що людина приймає можливість легкий шлях досягнення мети, але в той же час в силу власних моральних почуттів або принципів не може його прийняти. Інші шляхи є менш економічними, але зате слідування їм більше відповідає системі цінностей людини.

С. Рубинштейн [38] зазначає, що вольова дія притаманна виключно людині, вона визначається як «свідома, цілеспрямована дія, за допомогою якої людина планово здійснює мету, підпорядковуючи власні імпульси свідомому

контролю і змінюючи навколишню дійсність у відповідності зі своїм задумом». Дії підрозділяються на 4 категорії: вольові та навмисні дії; вольові та ненавмисні дії; невольові і навмисні дії; невольові і ненавмисні дії. Набір при цьому розуміється як внутрішня підготовка відстроченої або ускладненої дії, це спрямованість на здійснення мети. І тоді можливі дані 4 комбінації. Вольовій дії може не передувати намір, в такому випадку це вольова, але ненавмисна дія. Навмисна дія може бути не вольовою – це дія автоматична.

П. Рудик [39] вказує, що вольові дії є складними свідомими актами, психологічна структура яких складається з спонукання до здійснення вольового акту; уявлення мети дії; уявлення засобів, необхідних для досягнення поставленої мети; намірів здійснити дану дію; рішення виконати дану дію; вольового зусилля, яке виражається або в увазі, зосередженому на виконується дії, або в спонуканні себе діяти, незважаючи на виниклі труднощі і перешкоди на шляху до досягнення поставленої мети; виконання прийнятого рішення. Згідно П. Рудика, всяка вольова дія пов'язана з подоланням тих чи інших труднощів на шляху до наміченої мети. Види труднощів, з якими доводиться стикатися людині і мобілізувати для їх подолання вольові зусилля, діляться на 2 групи: об'єктивні і суб'єктивні. Об'єктивними труднощами є такі труднощі, які обумовлені характерними особливостями самих об'єктів і явищ. Суб'єктивні ж труднощі обумовлені особливостями самого суб'єкта, що склалися у нього відносинами до навколишньої дійсності.

Науковець Ж. Нюттен [28] вольові дії відносить до особистісних (тим самим поняття волі і особистості розглядаються як взаємопов'язані). Формування волі виявляється пов'язаним з формуванням образу потреб і усвідомлюваної схеми своїх мотивів. Так людина, що розвинула уявлення про власні динамічні сили, виходить на новий рівень регуляції власної поведінки (перестає бути реактивним). Саме дія стає вольовою саме тоді, коли суб'єкт визнає її походить від неї самої. Саме особистість приймає рішення про дії. Таким чином, вольові процеси перебувають на стику когнітивних і мотиваційних процесів і мають відношення до саморегуляції поведінки.

Таким чином, можна зазначити, що результати будь-якої вольової дії мають для людини два наслідки: перший – це досягнення конкретної мети; другий пов'язаний з тим, що людина оцінює свої дії і витягує відповідні уроки на майбутнє щодо способів досягнення мети, витрачених зусиль. Послідовність дій характеризує те, що всі здійснювані людиною вчинки витікають з єдиного керівного принципу, якому людина підпорядковує все другорядне і побічне. Послідовність дій, в свою чергу, пов'язана з самоконтролем і самооцінкою [15; 36; 45 та ін.].

Спираючись на дослідження М. Кузнєцова [20] можемо стверджувати, що воля розглядається не тільки в рамках діяльності в конкретних ситуаціях, але і як ряд якостей, властивостей. Звичайно, при цьому постає питання, за яким критерієм варто виділяти ці якості особистості. Згідно М. Кузнєцова [20], таких критеріїв два. Перший з них – це «динаміка процесів збудження і гальмування при здійсненні людиною вольової регуляції діяльності», а другий – «наявність певних стадій в вольовому вчинку, здійснення кожної з яких висуває особливі вимоги до особистості».

Важливим для нашого дослідження є визначення категорії «вольові якості» О. Смирновою [42], яка розкриває їх як сукупність інтелектуального, вольового (звички, навички), емоційного (почуття), і мотиваційного (мотиви) компонентів. Дослідник Н. Циркун [48] зробив спробу провести класифікацію вольових якостей. З його точки зору вольовими якостями повинні бути ті, які утворюються на основі вольових процесів, без участі інтелектуальних і моральних компонентів. Такі якості, на його думку, і становлять ядро системоутворюючих якостей. Для виявлення вольових якостей він взяв наступні односпрямовані прояви свідомості:

- 1) підвищення рівня активності;
- 2) підтримання необхідного рівня активності;
- 3) зниження рівня активності.

Аналіз психологічних джерел [21; 32; 48 та ін.] дав змогу розглянути основні вольові якості, які проявляє особистість: цілеспрямованість і ініціативність, організованість і дисциплінованість, завзятість і наполегливість,

сміливість і рішучість, витримка і самовладання, хоробрість і мужність, їх сутність презентовано нами в таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Основні вольові якості, які проявляє особистість

Назва	Сутність вольової якості
1	2
Цілеспрямованість	Вольова властивість особистості, що виявляється в підпорядкуванні особистістю власної поведінки стійкої життєвої мети, готовності віддати всі сили і здібності для її досягнення. Цією перспективною метою обумовлені приватні цілі як необхідні ступені на шляху до досягнення основної мети; все зайве, непотрібне відкидається. Потрібно, однак, пам'ятати, що у деяких людей цілеспрямованість приймає індивідуалізований напрямок. Вони теж ставлять ясну мету, однак, зміст їх відображає тільки особисті потреби та інтереси.
Рішучість	Вольова властивість особистості, яка проявляється в швидкому й продуманому виборі мети, визначенні способів її досягнення. Особливо яскраво рішучість проявляється в складних ситуаціях вибору, пов'язаних з ризиком. Протилежність цій якості – нерішучість – може проявлятися в нескінченній боротьбі мотивів, в постійних переглядах прийнятого вже рішення. Рішучість полягає у відсутності зайвих коливань і сумнівів при боротьбі мотивів, в своєчасному і швидкому прийнятті рішень. Перш за все, рішучість проявляється у виборі домінуючого мотиву, а також у виборі адекватних засобів досягнення поставленої мети. Рішучість проявляється і при здійсненні прийнятого рішення. Від рішучості, як позитивної вольової якості, необхідно відрізнити імпульсивність, яка характеризується необдуманістю вчинків. Винятково важливою вольовою якістю людини є послідовність дій людини. Послідовність дій характеризує те, що всі здійснювані людиною вчинки витікають з єдиного керівного принципу, якому людина підпорядковує все другорядне і побічне. Послідовність дій, в свою чергу, найтіснішим чином пов'язана з самоконтролем і самооцінкою.
Сміливість	Здатність людини долати почуття страху і розгубленості. Сміливість проявляється не тільки в діях в момент небезпеки для життя людини. Сміливість вимагає розумного, здорового ставлення до дійсності. Справжня сміливість вольової людини – це подолання страху. Смілива людина усвідомлює власні можливості і досить ретельно продумує дії.
Ініціативність	Вольова якість, завдяки якій людина діє творчо. Це активна і смілива гнучкість дій і вчинків людини.
Самостійність	Вольова властивість особистості, що виявляється в умінні за власною ініціативою ставити цілі, знаходити шляхи їх досягнення і практично виконувати прийняті рішення. Самостійна людина не піддається спробам схилити її до дій, що не узгоджується з її переконаннями. Протилежною самостійності якістю є сугестивність. Навіювана людина легко піддається чужому впливу, вона не вміє критично ставитися до чужих порад, протистояти їм, вона приймає будь-які чужі поради, навіть свідомо неспроможні.

Продовження таблиці 1.2

1	2
Дисциплінованість	Вольова властивість особистості, що виявляється у свідомому підпорядкуванні власної поведінки суспільним правилам і нормам. Свідома дисципліна виявляється в тому, що людина без примусу визнає для себе обов'язковим виконувати правила трудової, навчальної дисципліни і бореться за виконання їх іншими.

Аналізуючи подані трактування сутності основних вольових якостей (табл. 1.2), можна стверджувати, що кожна людина повинна мати власний індивідуальний набір вольових якостей, від яких залежать не тільки дії, а й вчинки особистості. Гама вольових якостей особистості містить: самовладання, витримку, терпіння, наполегливість, рішучість, сміливість, критичність, і виявляються в умінні людини стримувати власні почуття, якщо це потрібно, гальмувати імпульсивні дії, підпорядковувати себе поставленій меті.

Посилаючись на думку психолога В. Кузьменко [21] можемо зазначити, що розвиток вольових якостей відбувається в дошкільному віці, і саме в цьому віці особливо важливий їх розвиток, як одного їх фундаментів, які будуть важливі в розвитку вольових якостей в подальшому. У період старшого дошкільного віку починають формуватися основні вольові якості особистості: завзятість і наполегливість, яке розуміється в прагненні досягти необхідного, в тому числі успіху в діяльності, всупереч наявним труднощам і невдачам; рішучість, характеризується як відсутність зайвих вагань і сумнівів при боротьбі мотивів, швидке прийняття рішень і сміливе проведення їх в життя; витримка, тобто, відсутність гарячності в поведінці при виникненні конфлікту, стійкий прояв здатності придушувати імпульсивні, емоційні реакції, не піддаватися спокусі; а також самостійність, відповідальність, дисциплінованість.

Отже, аналіз проблеми розвитку волі та вольових якостей в науковій літературі показав, що необхідною передумовою успішної життєдіяльності дітей старшого дошкільного віку в умовах суспільства, що динамічно змінюється визначено розвиток їх вольових якостей.

1.2. Особливості розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку

Проблема розвитку волі особистості залишається актуальною в сучасній науці, оскільки передумови її становлення включають розвиток здатності до оволодіння власною поведінкою та власними психічними процесами у зв'язку з необхідністю успішного інтегрування в суспільні відносини та розвитку поведінкових моделей життєздатності. Аналіз досліджень дозволяє виявити низький рівень розвитку вольової регуляції сучасних дітей дошкільного віку (В. Поуль [35], Л. Соловйова [43], Н. Циркун [48] та ін.), який психологи пов'язують з невідповідністю дітей до навчання в школі, що виявляється в імпульсивних формах поведінки, в невмінні працювати, в неадекватній реакції на труднощі в навчанні, в невмінні слухати і розуміти вчителя.

Вітчизняні вчені [20; 27; 35; 48 та ін.] визначають три основних напрями можливого формування вольової поведінки дитини старшого дошкільного віку, а саме: у зв'язку з розвитком мотивації, формуванням у дитини усвідомленого ставлення до власної діяльності й поведінки та мовленнєвим розвитком. Зокрема, під час дослідження становлення мотиваційної сфери дитини, як однієї з умов розвитку вольових якостей, психологами [14; 20; 35; 43 та ін.] розглядається кілька шляхів. По-перше, вчені відзначають вплив усвідомлення мотивів власної діяльності, введення додаткової мотивації на розвиток вольової регуляції поведінки дитини старшого дошкільного віку. По-друге, вченими досліджувалося питання впливу структури співвідношення між різними мотивами і становлення стійкої ієрархії мотивів поведінки на формування волі дітей. По-третє, на думку М. Кузнецової [20], В. Поуля [35] та ін. успішність досягнення результату вольових дій залежить перш за все від мотивації цієї діяльності, стійкість якої визначається вмінням спланувати весь процес майбутньої роботи, тобто внутрішнім інтелектуальним планом.

Розглянемо детальніше означені напрями. У старшому дошкільному віці відбувається розвиток вольової дії. Дитина опановує плануванням, контролем.

Вольова дія починається з постановки мети. Дитина старшого дошкільного віку освоює цілепокладання – вміння ставити мету діяльності [5]. Планування – це засіб розкриття мети стосовно до визначених обставин, засіб формування наміри досягти мети, засіб здійснення саморегуляції за допомогою другої сигнальної системи, тобто мовлення. Плануючи, дитина створює в мовленнєвій формі модель, програму своїх дій, коли намічає їх мету, умови, засоби, способи та послідовність. Уміння планувати власну діяльність формується тільки при навчанні з боку дорослого. Вказівки дорослих спонукають її розпочати або припинити дію. Спочатку дитина освоює планування по ходу діяльності, висловлюючи лише її результати, але заздалегідь не може її спланувати і регулювати власні дії. Дитина може словами позначити мету дії (наприклад, намалювати дядька, побудувати будиночок, грати в доктора), проте ніколи не визначає вербально, як буде виконувати намічену дію.

Дослідники В. Поуль, Л. Волошенко [35] запропонували схему, в якій розкрито аспекти освоєння дітьми старшого дошкільного віку планувальної функції, презентованої нами в схемі 1.1.

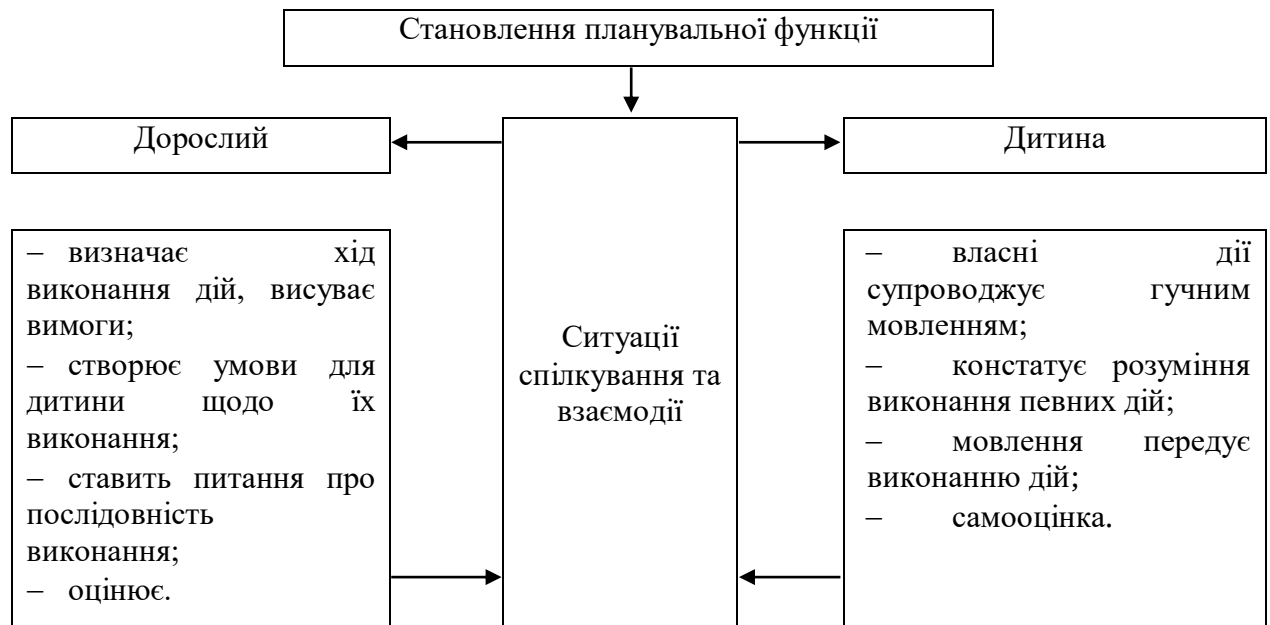

Рис. 1.1. Освоєння планувальної функції дитиною старшого дошкільного віку (за матеріалами дослідження за В. Поуль, Л. Волошенко [35])

На їхню думку, це відбувається в різних ситуаціях спілкування дитини з дорослим, коли гучне мовлення, що виникає в неї під час взаємодії з ним, поступово перетворюється на внутрішнє, в якому з'являються висловлювання, що передують і спрямовують її діяльність, тобто внутрішнє мовлення і виконує планувальну функцію.

Після отримання інструкції і зрозумівши її, дитина відразу виконує дію правильно. Планування переміщається на початок діяльності, починаючи випереджати виконання. Як правило, спрямовуючи власні зусилля, дитина говорить вголос. Однак мовленнєва регуляція власних дій ще не досконала, тому що дитині ще важко утримати мотив і мету дії [3].

Дитина старшого дошкільного віку виконує вже порівняно складні мовленнєві інструкції дорослих, не вдається до гучного мовлення, а складає план і керує власними діями про себе. Однак в скрутних випадках, що вимагають, наприклад, стримувати сильні бажання, нерідко керує собою вголос.

Одним із важливих шляхів формування навичок вольової поведінки дітей старшого дошкільного у своїх дослідженнях вчені [33; 35; 50 та ін.] виділяють розвиток усвідомленого ставлення до виконуваної діяльності. У старшому дошкільному віці дитині потрібна зовнішня опора для регуляції власної діяльності (поведінки), якою є виконання ролі в грі (правила через роль). Відбувається усвідомлення правил особистісної поведінки (в іграх з правилами). Якщо правила не дотримуватися, то гра не вийде, отже, не доб'єшся результату [33]. Також опорою в регуляції діяльності (поведінки) стає образ себе в часі (що хотів зробити, що роблю або зробив, що буду робити). Дитина вчиться усвідомлювати окремі компоненти діяльності і себе в ході її виконання: виділяє об'єкт діяльності і мета його перетворення, в 5 років – розуміє взаємозумовленість різних компонентів діяльності, починає вже виділяти способи дії з об'єктами, в 6 років – досвід побудови діяльності починає ставати узагальненим.

Про сформованість довільних дій можна судити за активністю і ініціативністю самої дитини. Вона не тільки виконує вказівки дорослих, а й сама виступає ініціатором цілей («підемо, пограємо в ляльковому куточку»). Отже, дитина стає відносно незалежною від дорослого в постановці мети, плануванні та організації власних дій, в усвідомленні себе не як виконавця, а як діяча. Довільність також передбачає вміння привнести сенс у власні дії, зрозуміти, для чого вони виконуються, врахувати власний минулий досвід [33].

У старшому дошкільному віці риси довільності набувають психічні процеси, що протікають у внутрішньому розумовому плані: пам'ять, мислення, уява, сприйняття і мовлення. До 6-7 років – довільність у сфері спілкування з дорослими. Показниками цього виступають відносини до прохань і завдань дорослого, вміння їх прийняти і виконати по запропонованому планом. Діти можуть утримувати контекст спілкування і розуміють подвійність позиції дорослого як учасника спільної діяльності і джерела правил [5].

Дитина без допомоги дорослого ніколи не навчиться керувати власною поведінкою, дивитися на себе з боку. Усвідомити власну діяльність і себе в ній вона може тільки в спілкуванні і спільній з дорослим діяльності. Розвиток волі відбувається в всіх видах діяльності, де дитина повинна стримувати власні спонукання і досягати поставленої мети. Так, при освоєнні фізкультурних і танцювальних рухів треба суворо дотримуватися зразків. Довільність розвивається і тоді, коли діти отримують завдання придумати і показати новий рух [17].

Велику допомогу дітям старшого дошкільного віку в умінні управляти собою надають дидактичні і рухливі ігри. Правила стають точкою опори, яка допомагає дитині усвідомлювати, контролювати і оцінювати власні дії. Дидактичні ігри частіше протікають як спільні. Тому в них дитина має можливість порівнювати себе з однолітками, дивитися на себе їх очима, що значно полегшує управління собою, робить його осмисленим. В іграх діти долають миттєві бажання і навіть деякі внутрішні труднощі [6].

Мовленнєве спілкування виступає засобом розвитку волі, довільності в тому випадку, якщо вона була придбана в діяльність дітей, відповідає їхнім інтересом і не збігається з нагальними діями.

Протягом дошкільного дитинства змінюються як самі вольові дії, так і їх питома вага в загальній картині поведінки. У старшому дошкільному віці дитина стає здатною до порівняно тривалих вольових зусиль, хоча і сильно поступається в цьому відношенні дітям шкільного віку. Для дошкільника характерно поява і розвиток вольових дій, але сфера їх застосування та їх місця в поведінці залишаються обмеженими.

Розвиток волі дитини тісно пов'язаний з тим, що відбувається в дошкільному віці зміни мотивів поведінки, формування підпорядкування мотивів. Саме поява певної спрямованості, висунення на перший план групи мотивів, які стають для дитини найбільш важливими, веде до того, що дитина свідомо домагається поставленої мети, не піддаючись відволікаючому впливу спонукань, пов'язаних з іншими, менш значимими мотивами [13].

Протягом дошкільного дитинства дитина під впливом виховання поступово опановує умінням підпорядковувати власні дії мотивам, які значно віддалені від мети дії, зокрема мотивів суспільного характеру (зробити подарунки для мами). Однак якщо діяльність порівняно складна і тривала, то діти старшого дошкільного віку, як показали спостереження, пам'ятають про мотив і підпорядковують йому власні дії тільки у присутності дорослого, який запропонував завдання.

Особливі вимоги до волі дитини пред'являють ситуації, в яких стикаються два мотиви, що діють в різних напрямках. Дитині необхідно зробити вибір між двома можливими рішеннями. У цій ситуації відбувається боротьба мотивів, що закінчується перемогою одного з них.

Можливості розумного вибору рішень істотно збільшуються до старшого дошкільного віку. Вони ґрунтуються на супідрядності мотивів дітей: рішення починає визначатися не сильнішим в означений момент, а більш важливим, значущим мотивом [56]. Це призводить до розвитку самовладання, вміння

стримувати ситуативні бажання, почуття і їх прояв, зміцнює волю дитини. Але і в дитини старшого дошкільного віку вольові дії, пов'язані з вибором, боротьбою мотивів, далеко не завжди закінчуються рішенням на користь більш значимого мотиву. Це залежить від індивідуальних особливостей дитини і особливості ситуацій, в якій відбувається вибір. Однією з важливих умов, що впливають на рішення дитини – присутність інших людей, дорослих або однолітків, їх оцінка. Коли дитина залишається одна, вона набагато рідше стримує свої безпосередні спонукання, ніж перебуваючи в колективі однолітків або в суспільстві дорослих.

Виконання вольових дій залежить від мовленнєвого планування і регуляції. Саме в словесній формі дитина формулює для себе, що вона має намір робити, обговорює сама з собою можливі рішення при боротьбі мотивів, нагадує собі про те, для чого вона виконує дії, і наказує собі домагатися досягнення мети. Мовлення далеко не відразу набуває в поведінці дитини це регулює значення. Дитина опановує умінням словесно направляти і регулювати власні дії, застосовуючи до себе самої ті форми управління поведінкою, які раніше до нього застосовували дорослі [20].

Дитина старшого дошкільного віку набуває вміння виконувати порівняно складні мовленнєві інструкції дорослих. При словесному плануванні власних дій він вже більшість випадків може не вдаватися до гучного мовлення, а складає план і керує власними діями про себе. Однак в скрутних випадках, що вимагають, наприклад, стримувати сильні бажання, нерідко і шестирічні діти керують собою вголос [15].

Найважливіший критерій дошкільної зрілості в вольовій сфері – необхідний рівень розвитку самостійності дитини. З численних спостережень, критеріями і ознаками самостійності є вміння організувати і завершувати власну діяльність; бажання вступати в контакт з однолітками; вміння діяти і взаємодіяти при організації діяльності та її виконанні. Самостійність – здатність до незалежних дій, суджень, володіння ініціативою, рішучість. Самостійна дитина організовує взаємодію з товаришами, співвідносить свої вміння і

бажання діяти з умовами навколишнього оточення. У старшому дошкільному віці самостійність стає якісним придбанням формується особистості дитини. Самостійність у спільній діяльності з однолітками проявляється в пошуках спільної справи, в запрошенні товариша, в повідомленні йому задуму, у внесенні пропозицій, порад, оціночних суджень, в процесі реалізації задуму [22].

Отже, проведений теоретичний огляд та аналіз наукових джерел з проблеми становлення вольової поведінки, свідчить, що вченими визначені певні шляхи розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку. Науковцями встановлено зв'язок розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку з розвитком мотивації, формуванням у дитини усвідомленого ставлення до власної діяльності й поведінки та мовленнєвим розвитком.

1.3. Педагогічні умови розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку

Аналіз проблеми розвитку волі та вольових якостей в науковій літературі та з'ясування особливостей розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку доводить необхідність визначення та теоретичного обґрунтування педагогічних умов, реалізація яких позитивно впливатиме на досліджуваний нами феномен. Вважаємо, чим точніше визначені та краще підготовлені умови, тим більш високих результатів можна досягти.

У довідникових джерелах існує декілька тлумачень дефініції «умова». Наприклад, в Електронній бібліотеці Sci. House [52] цей феномен висвітлюється як «явище, яке формує причину або створює можливість її дії, і цей зв'язок з наслідком обумовлений». Філософський енциклопедичний словник зазначає, що «умова – це філософська категорія, в якій відображаються універсальні відношення до тих факторів, завдяки яким вона існує» [46]. Отже, як показують визначення, умови характеризують обставини, чинники, фактори, рушійну

силу, що впливатимуть на створення, реалізацію або вдосконалення процесу або явища.

Результат аналізу довідникових та науково-педагогічних джерел [4; 46 та ін.] свідчить про те, що більшість вчених досліджували поняття «педагогічні умови» стосовно певного виду діяльності. Зокрема, у дослідженні Ю. Бойчука зазначено, що «до педагогічних умов належать ті умови, які свідомо створюватимуться в навчальному процесі й які повинні забезпечувати найбільш ефективне формування і перебіг необхідного процесу» [4, с. 232]. На думку О. Бражнич, «педагогічні умови є сукупністю об'єктивних можливостей змісту, методів, організаційних форм і матеріальних можливостей здійснення педагогічного процесу, що забезпечує успішне досягнення поставленої мети» [5].

Нами було сформульовано припущення, що розвиток вольових якостей дітей старшого дошкільного віку буде ефективнішим за впровадження таких педагогічних умов: формулювання грамотних вимог в різних формах організації освітньої діяльності в закладі дошкільної освіти; систематичне проведення ігрової діяльності з дітьми старшого дошкільного віку, спрямованої на розвиток вольових якостей; встановлення єдиного підходу до дітей старшого дошкільного віку всіх учасників освітнього процесу.

Розглянемо детальніше сутність та особливості застосування кожної з визначених педагогічних умов.

Обґрунтування першої педагогічної умови – *формулювання грамотних вимог в різних формах організації освітньої діяльності в закладі дошкільної освіти* – обумовлено тим, що правильно організований розпорядок дня є неодмінною умовою нормального фізичного розвитку дітей, зміцнення їх здоров'я, підтримання високого рівня фізичної і розумової працездатності, а отже й розвитку вольових якостей. Установлений розпорядком певний ритм життя сприяє нормальному перебігу всіх фізіологічних процесів в організмі. Потреби дитини у сні, харчуванні, чистоті, зміні видів діяльності, прогулянках

на повітрі зумовлюють відповідний режим дня, що має важливе значення для збереження і зміцнення її здоров'я, повноцінного розвитку.

Звичка до певної діяльності у певний час готує до неї нервову, інші системи організму, запобігає виникненню негативних емоційних станів, перевтоми. Щоденне дотримання розпорядку дня позитивно впливає на перебіг усіх фізіологічних процесів у організмі, стан нервової системи. Розпорядок дня, який відповідає потребам віку і стану здоров'я дитини старшого дошкільного віку, сприяє її життєрадісному, бадьорому настрою, має велике виховне значення, оскільки привчає її до порядку, організованості.

Активна діяльність повинна чергуватися з відпочинком для відновлення сил організму. Адже кожна праця потребує певних зусиль, раціональний розподіл яких зумовлює оптимальний рівень утомлюваності. Недостатній відпочинок спричинює перевтому, яка може призвести до розладу діяльності нервової системи.

Організація освітньої діяльності дітей старшого дошкільного віку має відповідати таким педагогічним вимогам:

- відповідність природному ритму основних фізіологічних процесів дитячого організму, чергування активної діяльності з відпочинком;
 - постійність, стійкість і визначеність головних елементів.
- Організація освітньої діяльності повинна бути доцільною, раціональною, що мають усвідомлювати і діти. Вихователь повинен вимагати дотримання доброзичливо, спокійно, але наполегливо, рішуче;
- гнучкість. Під час організації освітньої діяльності з дітьми старшого дошкільного віку необхідно враховувати природні біоритми дитячого організму. Для розвитку саморегуляції організму важливо, щоб усі аспекти режиму враховували бажання, індивідуальні особливості дитини. Наприклад, дитині зі збудливою, слабкою нервовою системою потрібно частіше відпочивати і більше спати, а залежно від її самопочуття, стану здоров'я, попередньої або наступної діяльності можна скоригувати час прийому їжі та ін.

Загальними компонентами організації освітньої діяльності з дітьми старшого дошкільного віку є: прибуття у заклад дошкільної освіти, ранкова гімнастика, самостійні ігри, приготування до сніданку, сніданок, допомога у прибиранні посуду, заняття, прогулянка, обід, сон, гігієнічна гімнастика, самостійна діяльність, полуденок, прогулянка, ігри, вечеря.

Організовуючи освітню діяльність важливо систематично використовувати завдання із ТРВЗ (теорії розв'язання винахідницьких завдань), експериментально-дослідницької діяльності, проблемно-пошукові ситуації та інші методи і прийоми, що позитивно зарекомендували себе в сучасній дидактиці. Слід поєднувати вербальні, наочні і практичні методи, відводити належне місце продуктивним видам діяльності, в яких дитина старшого дошкільного віку здатна до самовираження і самореалізації (малювання, ліплення, конструювання, художня праця), а також мовленнєвій, руховій, музичній діяльності. З урахуванням різного рівня інтелектуального розвитку, відмінностей у спрямованості пізнавальних інтересів окремих дітей доцільно диференціювати роботу з ними на заняттях та у повсякденному житті, об'єднуючи дітей у підгрупи та добираючи для кожної з них навчальний матеріал різного змісту, складності та відповідні методи і прийоми.

Завдяки грамотним вимогам в різних формах організації освітньої діяльності з дітьми старшого дошкільного віку формується орієнтування у часі, уявлення про частини доби, дні тижня; вони вчаться цінувати час, не запізнюватися, не поспішати, робити все вчасно; засвоюють навички культури поведінки, знання про гігієну; звикають до організованості, охайності, порядку; розвиваються цілеспрямованість, наполегливість, витримка, самостійність.

Другою педагогічною умовою нами визначено *систематичне проведення ігрової діяльності з дітьми старшого дошкільного віку, спрямованої на розвиток вольових якостей* оскільки найкраще вольові якості особистості дитини розвиваються при використанні провідних видів діяльності. А в старшому дошкільному віці гра домінує над іншими видами діяльності.

У різноманітних видах ігор проявляються та розвиваються якості, в тому числі і вольові, кожен вид ігрової діяльності вносить власний, специфічний внесок у вдосконалення вольового процесу. Тому найбільший інтерес представляють ігрові прийоми для розвитку вольових якостей, так як в грі у дітей формується здатність добровільно, за власною ініціативою підкорятися різним вимогам, проявляти цілеспрямованість, завзятість, наполегливість та витримку. Оскільки ігри в більшості випадків протікають як ігри спільні (колективні), то у дітей старшого дошкільного віку є можливість порівнювати власну поведінку з вчинками інших дітей, бачити себе очима інших, що спрощує процес управління собою і робить його більш осмисленим [57].

У процесі ігрової діяльності діти старшого дошкільного віку справляються з виникаючими безпосередніми бажаннями та складнощами, усе це сприяє розвитку волі. Різнманітні ігри привносять емоційність, що дозволяє зберегти їх інтерес до завдання навіть при досить частих повторях. Всі ігри потрібні дітям і по-своєму цікаві та корисні дітям, і повинні бути використані вихователем в освітньому процесі з дітьми. Особливе місце для формування волі дитини серед них займають рухливі ігри.

Пріоритетом рухливих ігор, вважається те, що вони по суті, вичерпують всі види властивих людині природних рухів, таких як: біг, ходьбу, лазіння, стрибки, боротьбу, метання, кидання та ловлю, вправи з предметами – і тому є універсальним та незамінним засобом виховання дітей. Характерною рисою рухливих ігор є не тільки багатство та різноманітність рухів, але і свобода їх застосування в різноманітних ігрових ситуаціях, що створює великі можливості для прояву ініціативи та творчості дітей.

Активізацією прояву вольових якостей дітей старшого дошкільного віку в рухливих іграх, стає змагальний характер їх проведення. Це викликає у гравців прояв рішучості, завзятості та мужності для досягнення мети. Змагання не роз'єднує учасників гри. В іграх учасники протидіють один одному, змагаються командами, в процесі гри часто виникали різноманітні завдання, що вимагають дозволу в найкоротші за часом терміни. Для цього вихователі швидко

оцінюють навколишнє оточення і обирають найбільш правильну дію, так рухливі ігри сприяють самопізнанню.

Важливе місце в стимулюванні адекватного розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку займають рольові ігри. Причому під роллю розуміється форма участі дитини в тих ситуаціях, в яких присутні й інші люди. Рольові ігри припускають прийняття дитиною ролей, різних за змістом та статусом, програвання ролей, протилежних звичним, програвання власної ролі в гротескному варіанті. Діти включаються в рольові дії голосу (понявчати, як перелякане кошеня, як зле кошеня, як радісне кошеня тощо), а також пальчикових ігор. Під час рольової гри діти старшого дошкільного віку вчаться ставити завдання (нехай поки «іграшкові», пов'язані з правилами гри) і прагнуть до їх досягнення.

Психолог Л. Виготський [10] радить використовувати повчання дитини у вольових діях, влаштовуючи ігри з правилами, особливо з правилами-заборами, коли гравцеві слід докласти вольові зусилля, щоб не порушити їх. Вихователь не повинен робити за дитину те, з чим вона в змозі впоратися сама. Дитина буде відчувати більше радості, якщо сам зможе досягти певної мети. Самостійне подолання перешкод саме це і буде джерелом активних дій. Можливості дитини багато в чому можуть бути обмежені, і тому дуже часто вона не може домогтися результату. Якщо дитина старшого дошкільного віку не справляється сама, їй завжди на допомогу приходить дорослий (вихователь, батьки). Сміливо можна стверджувати, що спочатку не все буде вдаватися правильно, потрібен час для переробки та більшої кількості часу. Дорослим необхідно проявити терпіння, не варто нервувати або поспішати, інакше інтерес до цих дій у дитини може прірву. Зате терпіння і витрачений час повністю окупляться: дитина буде розвиватися правильно, і значно полегшиться догляд за нею.

Вибір третьої педагогічної умови *встановлення єдиного підходу до дітей старшого дошкільного віку всіх учасників освітнього процесу*, обумовлений необхідністю узгодження зусиль усіх учасників освітнього процесу:

вихователів, вузьких спеціалістів (інструктора з фізичного виховання, музичного керівника, практичного психолога та ін.) і сім'ї, оскільки розбіжності між батьками й педагогами закладів дошкільної освіти в методах виховання виробляють двоїстість поведінки дитини і хитрість.

Реалізація означеної педагогічної умови актуалізується вимогами розумінням того факту, що не можна дозволяти дитині те, що вчора було заборонено. Наявні на сьогоднішній день методичні рекомендації, не дивлячись на всі дослідження в галузі розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку, обмежуються лише порадами: виховувати волю і цілеспрямованість, вчити володіти собою, стримувати безпосередні бажання, формувати здатність долати перепони. Всі ці поради не дають конкретних прийомів розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку. Як наслідок, робота, спрямована на розвиток проявів волі і формування вольових якостей, буде зводитися до таких закликів або навіть вимог, адресованим вже безпосередньо дітям: не боятися труднощів, вміти доводити будь-яку справу до кінця, вчитися стримувати власні бажання тощо.

Натомість науковці [15; 22; 51; 54 та ін.] вказують, що будь-які благі наміри дорослих, але без розуміння основних психологічних основ розвитку вольових якостей та їх послідовна реалізація певних вимог не тільки не матимуть виховну функцію, а й будуть сповільнювати розвиток вольових якостей, тим самим пригнічувати волю дітей старшого дошкільного віку.

Саме тому педагогічний колектив закладу дошкільної освіти та батьки дітей старшого дошкільного віку повинні приділяти значну увагу розвитку вольових якостей особистості. М. Савчина, Л. Василенко [5] вказують, що вихователям і батькам дітей старшого дошкільного віку слід особливо звернути увагу на такі важливі моменти:

1. Необхідно уважно стежити за тим як дитина старшого дошкільного віку виявляє самостійність, помічати і всіляко підтримувати будь-які ознаки і прояви цієї вольової якості.

2. Якщо дитина старшого дошкільного віку заявляє: «Я сама», то вона явно претендує на те, щоб щось робити самостійно, без дорослого, і буде важливим те, що не варто втручатися, за винятком випадків, коли дитина мимоволі може зіпсувати якусь цінну і необхідну річ або нашкодити собі. У таких випадках втручання та допомога повинна бути не помітною і ненав'язливою для дитини.

3. Особливо необхідно вітати самостійність дитини, саме тоді, коли вона сама намагається що-небудь зробити якомога краще, при цьому проявляючи ініціативу, наполегливість, бажання і готовність долати перешкоди і труднощі. Заохочення має бути в будь-якому випадку: позитивному або негативному результаті. Головним є те, що в свідомості дитини, який отримує заохочення, буде асоціюватися з його здатністю до старання при виконанні справи, а це пов'язано з високою оцінкою дорослого її здібностей.

4. Заохочення повинні домінувати над покаранням, що, в свою чергу, грає позитивну роль в розвитку вольових якостей в практиці педагогічного спілкування з дітьми старшого дошкільного віку.

Практика такого спілкування повинна створити необхідні сприятливі умови для зміцнення мотиву до досягнення успіхів, пов'язаних з розвитком вольових якостей дітей старшого дошкільного віку.

Отже, теоретичний аналіз результатів дослідження дозволяє стверджувати, що виявлені та обґрунтовані педагогічні умови є достатніми і здатні забезпечити успішний розвиток вольових якостей дітей старшого дошкільного віку.

Висновки до розділу 1

Аналіз психологічних джерел засвідчив, що проблема розвитку волі є одним з ключових конструктів у класичних теоріях науковців-психологів. Волю розглядають найважливішою характеристикою особистості, оскільки вона необхідна при прийнятті рішення, виборі мети, при здійсненні дії, при

подоланні перешкод. З'ясовано, що серед дослідників немає єдності у визначенні поняття «*воля*» та встановлено, що означене поняття вводиться для пояснення реалізації дії і тлумачиться як психічний процес, який характеризується наявністю усвідомлених і стійких мотивів або бажань поведінки, які собі підпорядковують інші. Особливу групу довільних дій утворюють *вольові дії*, сутність яких психологами розкрито як різновид довільних дій, специфічна особливість яких є використання при досягненні мети вольового зусилля. Визначено етапи, які характерні для складної вольової дії. Визначено, що воля розглядається не тільки в межах діяльності в конкретних ситуаціях, але і як ряд якостей, властивостей. Поняття *вольові якості* трактуються, в аспекті нашого дослідження, як сукупність інтелектуального, вольового (звички, навички), емоційного (почуття), і мотиваційного (мотиви) компонентів. Розкрито *сутність основних вольових якостей*, які проявляє особистість: цілеспрямованість і ініціативність, організованість і дисциплінованість, завзятість і наполегливість, сміливість і рішучість, витримка і самовладання, хоробрість і мужність.

Встановлено, що в сучасній психології особлива увага приділяється питанню розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку. Розглянуто різні напрями їх формування на перших його етапах, яке може проходити у зв'язку з розвитком мотиваційної сфери шляхом введення додаткової мотивації, навчання самостійної постановки мети діяльності, її обмеження або концентрації; шляхом формування у дітей усвідомленого ставлення до власної діяльності оволодіння окремими операціями дії, зразками способів діяльності та діями внутрішнього інтелектуального плану тощо. Визначено вплив мовлення дорослого й самостійного мовленнєвого супроводу дітьми власних дій на ефективність організації діяльності та поведінки дітей старшого дошкільного віку.

Виявлено педагогічні умови розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку, здійснено розгляд сутності та особливостей застосування кожної з них.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ РОЗВИТКУ ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Констатувальне критеріально-рівневе оцінювання розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку

Педагогічний експеримент є логічним продовженням проведених теоретичних досліджень і служить основним критерієм для перевірки їх достовірності, ефективності і практичної значущості. Отже, це положення сприяє визначенню мети, завдань і умов проведення експерименту.

Головною метою педагогічного експерименту є перевірка ефективності впровадження педагогічних умов розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку.

Виокремлено такі етапи організації педагогічного експерименту:

1. Підготовчий етап проведення експерименту.
2. Експериментальний етап, що охоплює констатувальний, формувальний та контрольний експерименти.
3. Обробка даних педагогічного дослідження.
4. Презентація даних дослідження та формулювання висновків.

Підготовчий етап вміщував вивчення теоретичних засад; вибір необхідного числа експериментальних об'єктів (учасників експерименту, груп, закладу дошкільної освіти тощо); розробка методики проведення експерименту; вибір конкретних методів вивчення початкового стану експериментального об'єкта.

Експериментальний етап відбувався протягом 2020/2021 н. р. в три етапи (констатувальний, формувальний та контрольний):

– метою першого етапу (констатувального експерименту) сформульовано – здійснити первинну діагностику рівня розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку;

– на другому етапі (формульовального експерименту) в експериментальній групі відбувалось впровадження визначених та теоретично обґрунтованих у п. 1.3 педагогічних умов, спрямованих на розвиток вольових якостей дітей старшого дошкільного віку. У контрольній групі освітній процес здійснювався за традиційною системою закладу дошкільної освіти, без додаткових впливів на рівень розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку;

– протягом третього етапу (контрольного експерименту) здійснена повторна діагностика розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку, проведено порівняльний аналіз отриманих результатів дослідження за допомогою тих самих методик, що і на першому етапі.

Наприкінці контрольованого етапу педагогічного експерименту нами презентовано результати дослідження та схарактеризовано висновки щодо наслідків педагогічного дослідження.

Отже, теоретичне обґрунтування зазначеної проблеми дослідження дало можливість перейти до здійснення практичних досліджень. Базою для проведення педагогічного експерименту було визначено Сумський дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) № 6 «Метелик» м. Суми Сумської області. У експерименті взяло участь 15 дітей старшого дошкільного віку з групи «Вишеньки», 16 дітей старшого дошкільного віку з групи «Веселка».

Метою констатувального експерименту означено вивчення рівня розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку.

Завданнями констатувального експерименту нами визначено:

1. Визначити критерії та рівні розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку.
2. Здійснити первинну діагностику розвитку таких вольових якостей як самостійність, цілеспрямованість, витримка, завзятість у дітей старшого дошкільного віку згідно підібраних методик.

Визначення рівнів розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку здійснювалося за такими *критеріями*:

- ініціювання, свідоме прийняття та послідовне виконання завдання дорослого;
- коригування власних дій відповідно мети завдання;
- виправлення помилок, активність у досягненні бажаного результату;
- самостійне доведення розпочатої справи до кінця;
- стримування власних безпосередніх бажань та вміння враховувати вимоги дорослого;
- долаання труднощів, які постають на шляху досягнення бажаної мети;
- відповідальне ставлення до власних обов'язків.

Окреслені критерії виступили підґрунтям для виокремлення *рівнів* розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку:

- високий рівень розвитку – діти ініціюють та свідомо приймають й послідовно виконують завдання дорослого; коригують власні дії відповідно мети завдання; виправляють помилки, активні у досягненні бажаного результату; самостійно доводять розпочату справу до кінця; стримують власні безпосередні бажання та вміють враховувати вимоги дорослого; долають труднощі, які постають на шляху досягнення бажаної мети; відповідально ставляться до власних обов'язків;
- середній рівень розвитку – діти приймають й виконують завдання дорослого; коригують власні дії відповідно мети завдання; виправляють помилки, активні у досягненні бажаного результату; не завжди самостійно доводять розпочату справу до кінця та стримують власні бажання, не завжди враховують вимоги дорослого; не завжди долають труднощі, які постають на шляху досягнення бажаної мети;
- низький рівень розвитку – діти виконують завдання дорослого без бажання; не коригують власні дії відповідно мети завдання; не виправляють помилки, пасивні у досягненні результату; не доводять самостійно розпочату справу до кінця, не завжди враховують вимоги дорослого; не долають труднощі, які постають на шляху досягнення бажаної мети.

Практичну роботу почали з первинної діагностики рівня розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку. Для цього нами було обрано наступні методики:

- 1) «Зафарбуй фігури» (О. Ключникова);
- 2) «Картинки та кола» (О. Ключникова);
- 3) «Особливості прояву волі дошкільників» (Р. Геворкян).

Метою означених методик визначено виявлення рівня розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку: цілеспрямованість, наполегливість, витримка, самостійність.

Методика № 1 О. Ключникової «Зафарбуй фігури» проводилась з метою визначення рівня розвитку вольової якості – цілеспрямованості. Для проведення методики використовувався тестовий бланк, на якому в два ряди намальовані контури різних 20 фігур (коло, квадрат, трикутник, чотирикутник), в кожному ряді розташовувалося по 10 фігур.

Дітям пропонувалася така інструкція: «Зафарбуйте ці фігурки дуже акуратно, не виходячи за контур». Методика використовувалася індивідуально з кожною дитиною і закінчувалася тоді, коли дитина починала проявляти недбалість або відмовлявся від роботи. Одна акуратно зафарбована фігура оцінювалася в 1 бал. Максимальна кількість балів – 20. Отримані результати порівнювалися зі стандартними оцінками рівнів, які подані в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

**Бальна оцінка рівня розвитку вольової якості
(цілеспрямованість) дітей старшого дошкільного віку**

Кількість балів	Рівні розвитку вольової якості
20	Дуже високий
15-19	Високий
9-14	Середній
4-8	Низький
0-3	Дуже низький

Методика № 2 О. Ключникової «Картинки та кола» в дослідженні проводилася з метою визначення рівня розвитку вольових якостей – наполегливості та витримки.

Під час проведення методики використовувалися парні бланки, на одному з яких зверху і знизу зображено по 2 кола, а на іншому різні картинки. Дитині одночасно показувалося 2 бланка (з колами та картинками), і пропонувалося уважно дивитися по черзі на кожне коло – спочатку на верхні, потім на нижні. На картинки дивитися не можна. Правильність виконання фіксувалася дослідником по напряму погляду випробуваного.

Аналіз виконання проводився за наступними критеріями: 10 балів – вища оцінка – ставилася в тому випадку, якщо дитина при виконанні всіх завдань не відволікалася на картинки. Невиконання умов для кожного завдання знижувало оцінку на 1 бал. Бальна оцінка рівня розвитку вольових якостей (наполегливість, витримка) дітей старшого дошкільного віку презентована в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Бальна оцінка рівня сформованості вольових якостей (наполегливість, витримка) дітей старшого дошкільного віку

Кількість балів	Рівні розвитку вольових якостей
9-10	Високий
6-8	Середній
3-5	Низький
1-3	Дуже низький

Метою методики № 3 Р. Геворкян «Особливості прояву волі дошкільників» визначено: виявлення рівня розвитку вольової якості самостійності дітей старшого дошкільного віку.

Показники самостійності, за якими оцінювався рівень самостійності дітей:

- організація діяльності та вчинків без сторонньої допомоги;
- виконання рішень без нагадувань;

- вміння відстояти власну думку, без прояву впертості;
- вміння самому знайти собі заняття та організувати власну діяльність;
- здатність до прояву ініціативи та творчості у вирішенні виникаючих завдань.

Кожен показник оцінюється в балах: якщо показник проявляється в поведінці дитини рідко, то ставиться 1 бал, якщо іноді, то 2 бали, якщо часто або завжди, то ставиться 3 бали. Бальну оцінку рівня розвитку вольової якості самостійності дітей старшого дошкільного віку подано в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

**Бальна оцінка рівня розвитку вольової якості самостійності
дітей старшого дошкільного віку**

Кількість балів	Рівні сформованості вольової якості
14-15	Високий
9-13	Середній
5-8	Низький

Отже, нами було розглянуто дані методики і за ними проведено дослідження з дітьми старшого дошкільного віку «Вишеньки». Опрацьовані результати первинної діагностики рівня розвитку вольових якостей подано в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

**Вихідний рівень розвитку вольових якостей
дітей старшого дошкільного віку групи «Вишеньки»**

№ з/п	Ім'я та прізвище дитини	Методика № 1		Методика № 2		Методика № 3		Середні показники	
		Бал	Рівень	Бал	Рівень	Бал	Рівень	Середній бал	Початковий рівень
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Аня Г.	13	С	7	С	12	С	11	С
2	Сашко У.	12	С	7	С	11	С	10	С
3	Мишко Е.	14	С	8	С	13	С	12	С

Продовження таблиці 2.4

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
4	Таня Н.	18	В	10	В	14	С	14	В
5	Олена Х.	17	В	10	С	14	В	14	В
6	Дмитро Щ.	8	Н	5	Н	12	С	8	Н
7	Коля Е.	9	С	4	Н	10	С	8	Н
8	Марія Н.	10	С	8	С	11	С	10	С
9	Аліна Г.	13	С	8	С	14	В	12	С
10	Настя Ч.	14	С	7	С	14	В	12	С
11	Тоня А.	12	С	8	С	12	С	11	С
12	Антон Г.	5	Н	4	Н	7	Н	5	Н
13	Євген Ю.	6	Н	5	Н	7	Н	6	Н
14	Віка З.	16	В	10	С	15	В	14	В
15	Соня К.	7	Н	9	С	6	Н	7	Н

З огляду на подані у таблиці 2.4 дані, можемо зробити висновок, що розвиток цілеспрямованості у дітей старшого дошкільного віку (згідно з методикою № 1) можна констатувати таким чином: 3 дітей – високий рівень, 8 дітей – середній рівень, 4 дітей – низький рівень; розвиток наполегливості та витримки у дітей (відповідно методики № 2): 1 дитина – високий рівень, 10 дітей – середній рівень, 4 дітей – низький рівень; розвиток самостійності (методика № 3): 4 дітей – високий рівень, 8 дітей – середній рівень, 3 дітей – низький рівень.

Узагальнений кількісний аналіз результатів дослідження рівня розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку групи «Вишеньки» показує, що з діагностичними завданнями впоралися всі діти:

- низький рівень від 8 балів і менше має 5 дітей (33%);
- середній рівень від 9 до 14 балів – 7 дітей (47%);
- високий рівень від 15 до 20 балів – 3 дитини (20%).

Аналіз результатів дослідження дозволив сформулювати три групи дітей старшого дошкільного віку «Вишеньки» з різним рівнем розвитку вольових якостей (див. Табл. 2.5).

Таблиця 2.5

**Вихідний рівень розвитку вольових якостей
дітей старшого дошкільного віку**

Рівень сформованості вольових якостей	Кількість дітей %
Низький	5 (33%)
Середній	7 (47%)
Високий	3 (20%)

Аналіз результатів поданих у таблиці 2.5 даних рівня розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку групи «Вишеньки», дає змогу презентувати порівняльну діаграму (див. Рис. 2.1).

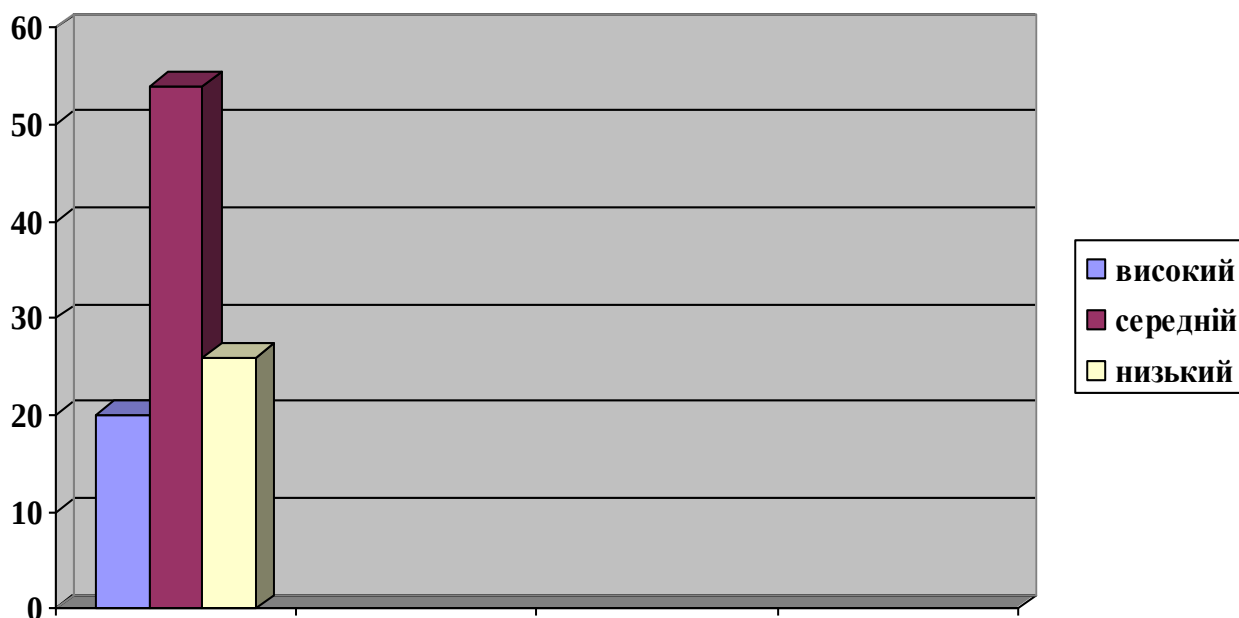

Рис. 2.1. Вихідний рівень розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку групи «Вишеньки» (у %)

З діаграми видно (див. Рис. 2.1), що високий рівень розвитку вольових якостей має невелика частина респондентів групи «Вишеньки» – 3 дитини (20%). Такі діти не відволікалися, проявляли акуратність при виконанні завдань, не відмовлялися від роботи. Діти протрималися з закритими очима більше 3 хвилин, абсолютно не підглядаючи. Тобто діти намагалися досягти

поставленої мети. Для дітей старшого дошкільного віку це є високим показником розвитку наполегливості та цілеспрямованості. Діти не відкривали очі, ніяк не реагували на зовнішні подразники (постукування, розмови та ін.).

Середній рівень має більшість дітей, а точніше 8 (54%). Діти, які мають середній рівень розвитку вольових якостей були менш обережні та уважні при виконанні завдань, часто відволікалися. Діти часто відволікалися на подразники, відкривали очі.

Низький рівень розвитку вольових якостей мають 4 дітей (26%). Такі діти постійно підглядали, не могли проявити силу волі, не отримали результат і не досягли поставленої мети.

Наступним нами проведено дослідження за визначеними методиками з дітьми старшого дошкільного віку «Веселка». Опрацьовані результати первинної діагностики рівня розвитку вольових якостей подано в таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

**Вихідний рівень розвитку вольових якостей
дітей старшого дошкільного віку групи «Веселка»**

№ з/п	Ім'я та прізвище дитини	Методика № 1		Методика № 2		Методика № 3		Середні показники	
		Бал	Рівень	Бал	Рівень	Бал	Рівень	Середній бал	Початковий рівень
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Сашко Р.	16	В	10	В	4	В	14	В
2	Таня С.	15	В	6	С	12	С	11	С
3	Маша К.	12	С	8	С	12	С	11	С
4	Таня О.	14	С	9	С	14	В	12	В
5	Катя С.	12	С	8	С	11	С	10	С
6	Дмитро Т.	10	С	6	С	13	С	10	С
7	Віка Б.	11	С	6	С	12	С	10	С
8	Надія О.	6	Н	5	Н	8	Н	6	Н
9	Карина Л.	14	С	7	С	10	С	10	С
10	Карина М.	13	С	8	С	10	С	10	С
11	Таня Д.	10	С	8	С	13	С	10	С
12	Сашко В.	15	В	6	С	14	В	12	В

Продовження таблиці 2.6

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
13	Сергій Л.	10	С	7	С	10	С	9	С
14	Маша Н.	7	Н	4	Н	6	Н	6	Н
15	Настя К.	10	С	5	Н	7	Н	7	Н
16	Віра М.	15	В	10	В	14	В	13	В

Проаналізувавши дані, подані в таблиці 2.6, можемо зробити висновок, що розвиток цілеспрямованості у дітей старшого дошкільного віку групи «Веселка» (згідно з методикою № 1) можна констатувати таким чином: 4 дітей – високий рівень, 10 дітей – середній рівень, 2 дітей – низький рівень; розвиток наполегливості та витримки у дітей (відповідно методики № 2): 2 дитини – високий рівень, 11 дітей – середній рівень, 3 дітей – низький рівень; розвиток самостійності (методика № 3): 4 дітей – високий рівень, 9 дітей – середній рівень, 3 дітей – низький рівень.

Результати аналізу дослідження рівня розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку групи «Веселка» показують, що з діагностичними завданнями впоралися також всі діти:

- низький рівень від 8 балів і менше має 3 дітей (19%);
- середній рівень від 9 до 14 балів – 9 дітей (56%);
- високий рівень від 15 до 20 балів – 4 дитини (25%).

Аналіз результатів дослідження дозволив сформулювати дітей старшого дошкільного віку групи «Веселка» в три підгрупи з різним рівнем розвитку вольових якостей (див. Табл. 2.7).

Таблиця 2.7

**Вихідний рівень розвитку вольових якостей
дітей старшого дошкільного віку групи «Веселка»**

Рівень сформованості вольових якостей	Кількість дітей %
Низький	3 (19%)
Середній	9 (56%)
Високий	4 (25%)

Аналіз результатів презентованих у таблиці 2.7 даних рівня розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку групи «Веселка», дає змогу презентувати порівняльну діаграму (див. Рис. 2.2).

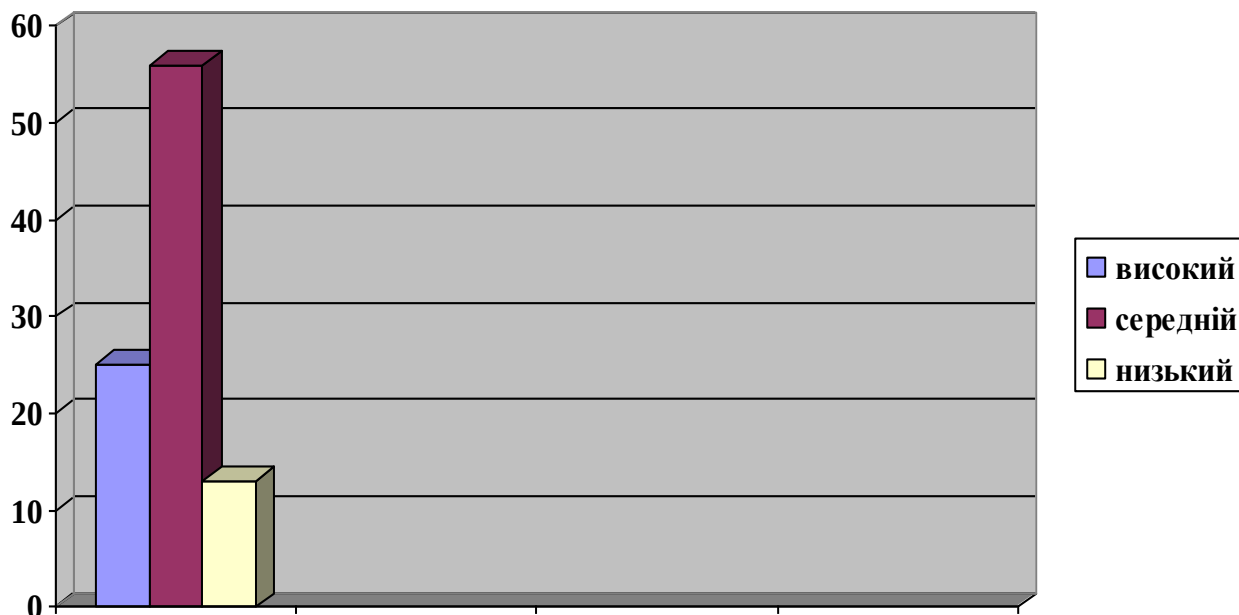

Рис. 2.2. Вихідний рівень розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку групи «Веселка» (у %)

З діаграми видно (див. Рис. 2.2), що високий рівень розвитку вольових якостей має невелика частина респондентів – 4 дитини (25%). Такі діти не відволікалися, проявляли акуратність при виконанні завдань, не відмовлялися від роботи. Діти протрималися з закритими очима більше 3 хвилин, абсолютно не підглядаючи. Тобто діти намагалися досягти поставленої мети. Для дітей старшого дошкільного віку це є високим показником розвитку наполегливості та цілеспрямованості. Діти не відкривали очі, ніяк не реагували на зовнішні подразники (постукування, розмови та ін.).

Середній рівень має більшість дітей, а точніше 9 (56%). Діти, які мають середній рівень розвитку вольових якостей були менш обережні та уважні при виконанні завдань, часто відволікалися. Діти часто відволікалися на подразники, відкривали очі.

Низький рівень розвитку вольових якостей мають 3 дітей (19%). Такі діти постійно підглядали, не могли проявити силу волі, не отримали результат і не досягли поставленої мети.

Окреслені результати дають змогу стверджувати, що такі вольові якості дітей старшого дошкільного віку, як цілеспрямованість, самостійність, наполегливість, витримка розвинені слабо, і тому необхідно провести роботу з розвитку означених вольових якостей впроваджуючи визначені та теоретично обґрунтовані у п. 1.3 педагогічні умови в експериментальну групу «Вишеньки».

2.2. Упровадження педагогічних умов розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку

Теоретичне обґрунтування проблеми дослідження показало, що навчання дітей активно управляти собою в безпосередній освітній діяльності полягає у розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку через створення спеціальних педагогічних умов. Визначивши та теоретично обґрунтувавши педагогічні умови розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку (п. 1.3.) розглянемо можливості їх упровадження в освітній процес учасників експериментальної групи Сумського дошкільного навчального закладу (ясла-садок) № 6 «Метелик» м. Суми Сумської області.

З метою реалізації першої педагогічної умови щодо *формулювання грамотних вимог в різних формах організації освітньої діяльності в закладі дошкільної освіти* нами були розроблені та проведені заняття, спрямовані на розвиток вольових якостей в процесі продуктивної діяльності. Зразки конспектів занять нами презентовано далі в роботі.

Конспект заняття на тему «В гостях у феї квітів».

Мета: пробуджувати уяву та бажання включатися в творчу діяльність; розвивати естетичний смак, емоційне сприйняття навколишнього; розвивати навички малювання пластиліном.

Завдання:

- виховувати самостійність при виконанні роботи, акуратність;
- формувати навички роботи з пластиліном;
- розвивати уміння орієнтуватися на аркуші паперу;
- розвивати дрібну моторику;
- розвивати художнє і просторове мислення;
- розширювати уявлення про кольори (садові, лучні).

Проведення заняття з цього конспекту, сприяє розвитку самостійності, дисциплінованості та акуратності.

Хід заняття

Вступна частина.

Вихователь, заманюючи дітей, каже, що сьогодні вранці біля входу в групу знайшла конверт, а на конверті напис «Дітям старшої групи «Вишеньки».

- Кому він адресований?

Вихователь відкриває конверт і читає.

«Запрошення. Дорогі діти, сьогодні я вас з нетерпінням чекаю в своєму царстві квітів. Підпис: «Фея квітів».

Вихователь запитує у дітей: чи з радістю вони приймуть запрошення і чи з задоволенням відправляться в царство квітів.

Також, вихователь повідомляє дітям, що потрібно, виконати кілька завдань.

1 завдання: відгадайте квіткові загадки.

Вихователь загадує загадки.

- Коли вони молоді, то жовті і золоті, трохи стануть старше – біліють, а в старості зовсім лисіють (Кульбаба).

- Біленькі крихти сидять поруч на ніжці, запах по лісі йде, хто квітку нам назве (Конвалія).

- Цвіте з весни і гарний собою цілком. Чи не качан і не банан, а квітка така (Тюльпан).

2 завдання: «Вибери квіти».

Вихователь пропонує дітям розділитися на 2 команди, одні вибирають садові квіти, інші польові.

Основна частина. Включаємо нового героя «Фею». Фея вітається з дітьми, каже, що рада бачити всіх в царстві квітів. Розповідає, що у неї тут багато квітів, є і незвичайні квіти. Фея просить дітей допомогти зняти чари з квітів, які були зачаровані злим чарівником. Діти з радістю виконували всі, запропоновані їм завдання.

Вихователь ставить дітям запитання: що ж робити, як же допомогти Феї розчарувати квіти?

Вихователь пояснює дітям, що можна розфарбувати фарбами. Але злий чарівник заховав фарби. Запитує, що ще можна розфарбувати квіти.

Вихователь запитує у дітей про пластилін. Чи можна малювати пластиліном. У дітей вже був досвід малювання пластиліном, але ми включили кілька технік пластилінового живопису.

Вихователь пропонує дітям вибрати собі по одній квітці.

Вихователь розповідає дітям про прийоми техніки (пластілінографії):

- пластиліновий живопис: відщипнемо від пластиліну основного кольору дрібні шматочки, докладемо їх до певного місця, пригорнемо та розтягнемо пальчиками. Кожен наступний мазок пластиліну повинен з'єднуватися з попередньому. Означена техніка вимагає від дітей зосередженості та завзяття;

- пластиліновий вітраж: розгортати тонкі джгутики і розкласти їх на намальованому контурі.

Презентовані техніки ліплення вимагають від дітей організованості, наполегливості та цілеспрямованості, для досягнення результату необхідно проявити силу волі.

Можна об'єднувати всі техніки у власних роботах.

Коли робота завершена, вихователь пропонує помилуватися квітами, які вони створили. Вихователь хвалить дітей, кажучи про те, які гарні, яскраві вийшли квіти. Вони виконані різними способами ліплення. Необхідно запитати

у дітей якими саме способами усе це зроблено. Всі діти самостійно обирали техніки пластилінового живопису. Вихователь допомагає дітям розкласти квіти перед Феєю.

В кінці заняття Фея дякує дітей за допомогу, хвалить за такі гарні роботи, за те, що на занятті вони не відволікалися, були самостійні. Вихователь запитує у дітей, для чого потрібні квіти. Вихователь узагальнює відповіді дітей.

Вихователь закріплює знання дітей. Каже, що квіти вважаються одним з чудес природи. Вони прикрашають землю і завжди дарують людям радість. У народі навіть кажуть: «Хто любить квіти, той не може бути злим». Деревя, чагарники, квіти і трави очищають повітря, роблять нашу землю зеленою.

Під час заняття ми розвивали такі вольові якості як самостійність та цілеспрямованість.

Конспект заняття на тему: «Водний транспорт».

Мета: формування практичних навичок роботи.

Завдання: виховувати художній смак, культуру праці, прагнення робити роботу акуратно, до кінця, конструктивно правильно; виховувати самостійність, допитливість.

Хід заняття.

Вихователь пропонує дітям посміхнутися один одному. При цьому каже: «Ми спокійні та добрі, ми привітні та ласкаві. Ми здорові. Зробіть глибокий вдих через ніс і вдихніть в себе свіжість, доброту, красу. А видихніть через рот всі образи, злість, засмучення».

Вихователь запитує у дітей, чи люблять вони подорожувати? Каже, що теж любить подорожувати. І розповідає історію, яка сталася з однією людиною. Влітку вона відпочивала на Чорному морі і ось одного разу, гуляючи по берегу, вона знайшла пляшку, показує незвичайну пляшку (розписну). Каже, що її хотіли викинути, але виявилось, що пляшка не порожня. Пропонує розглянути її, з пляшки витягується намальована карта. Запитує у дітей, що це може бути.

Вихователь каже, що здається пляшка не проста, а піратська. Запитує у дітей, чи готові вони відправитися на пошуки скарбів. Пропонує пройти і присісти на свої місця. Карту поміщає на саме видне місце. Насамперед, пропонується вибрати такий вид транспорту, який доставить всіх на острів і поверне назад. Вихователь читає загадку:

Ходить місто-велетень на роботу в океан. (Корабель).

Вихователь пояснює дітям, що дістатися до острова нелегко і необхідно побудувати корабель. У дітей на столах картон та конверт. Вихователь пропонує дітям взяти конверт і підсунути до себе блакитні аркуші картону. У конверт ми помістили геометричні фігури, з яких діти повинні побудувати корабель (показ картинки).

Діти викладають на картоні корабель з геометричних фігур. Якщо виникають складнощі, вихователь допомагає радою (у дітей розвивається кмітливість, уява та цілеспрямованість).

Після того, як діти «побудували» свої кораблі, вихователь хвалить їх, просить закрити очі (музичний супровід «Мелодія моря»).

Вихователь читає вірш і вивішує на дошку зображення острова, де зазначено місце захованих скарбів:

— Корабель наш вперед пливе,
Нас з собою він везе.
Ми на острів все припливли,
І очі ми там відкрили.

Вихователь каже дітям, що вони на острові. Просить дітей встати і підійти до карти. Розглядається карта, пошук скарбів.

Діти разом з вихователем рухаються згідно орієнтиру на карті.

Вихователь повідомляє дітям, що вони «причалили» до берега. Далі по карті, разом пошук захованих скарбів («на схід – 200 метрів, потрапляємо в печеру. Від печери на північний захід 300 метрів, це таверна, тут скарбів немає. Далі рухаємося знову на схід рівно 400 метрів, і скарби повинні бути зариті під пальмою»).

Вихователь разом з дітьми знаходить скарб. Вихователь дістає скриньку. Діти відкривають скриньку і дивляться, що ж там заховано.

Вихователь відкриває скриньку, а там в окремих мішечках (за кількістю дітей) лежать деталі конструктора ЛЕГО.

Вихователь каже дітям, що це деталі від кораблів, які пірати втопили в морі. Читає записку («Додому ви зможете повернутися тільки в тому випадку, якщо з даних деталей змайструєте водний транспорт»).

Під час виконання цього завдання діти повинні проявити самостійність в плані вибору деталей корабля і завзятість, так дітям не легко було впоратися із завданням, нами спеціально були підібрані деталі маленьких розмірів, щоб ускладнити дітям хід роботи і подивитися чи проявлять вони свої вольові якості.

Вихователь запитує у дітей, чи під силу їм виконати завдання. Запитує у дітей який водний транспорт вони знають? (катер, човен, пароплав, теплохід, корабель, підводний човен).

Вихователь каже дітям, що поки вони майстрували кораблі, в скриньці виявилось ще дещо. Це золоті монети із затонулих кораблів. Роздає монети дітям на згадку про подорож.

У процесі цього заняття діти проявили власну витримку, дисциплінованість, організованість та самостійність.

Конспект заняття на тему: «Весна прийшла».

Мета заняття: розвивати стійкий інтерес до образотворчої діяльності через нетрадиційну техніку малювання.

Завдання:

- розвивати уяву та мислення, почуття кольору та композиції;
- розвивати дитячу самостійність;
- виховувати любов до природи, створювати у дітей радісний настрій;
- вчити бачити красу природи і різноманітність кольору.

Хід заняття

Вихователь читає дітям загадку:

«Світає рано вранці, проталини і тут і там.

Струмок шумить, як водоспад.

Шпаки в шпаківні летять.

Дзвенять під кришками капели,

Ведмідь з ялинового встав з ліжка.

Всіх сонечко теплом пестить.

Хто цю пору року знає?» (*Весна*).

Говорить про те, що зустріла весну. І вона запросила нас в свій весняний ліс. Дітям задається питання, чи хотіли б вони побачити весну? Діти закривають очі ручками, крутяться навколо себе і повторюють «слова-заклинання»:

«Раз, Два, Три:

Навколо себе повернись, в лісі

Весни опинися».

Вихователь ставить запитання:

- Діти, подивіться в який гарний ліс ми з вами потрапили.
- Діти, а це точно весняний ліс?
- А чому ви так думаєте?
- Скажіть, які фарби переважають навесні?
- А що відбувається навесні з природою?
- Що відбувається з деревами навесні? Діти, навесні сонце світить яскравіше і стає тепліше, замети тануть, біжать струмки, все радіють сонечку і звірі й птахи. Природа оживає (розвиток розумових дій).

Розгляд стовбура і гілок (який у нас стовбур у дерева внизу, а вгорі, які у нас гілки?

- Що можна намалювати на землі? (Травичку, проліски).
- Що на небі (сонце, хмари).
- На гілках дерев (листочки, квіточки, нирки). Малюємо ліс.

Щоб приступити до роботи проводимо пальчикову гімнастику.
Пальчикова гімнастика:

«П'ять і П'ять пішли гуляти.
Разом весело грати,
Повернулись,
Посміхнулися,
У кулачок ось так згорнулися,
Ось такі молодці!»

Вихователь пояснює подальшу роботу:

«Необхідно взяти олівець в обидві руки між долоньками, затиснути його і покатати. А потім покласти олівець і помацати свої долоньки. Задаються питання: Якими вони стали? Прикладіть їх до щік. Які вони стали? Що ви відчуваєте? Ось тепер ваші руки і пальці готові до роботи.

Потрібно взяти ватяну паличку, трохи занурити в воду і взяти коричневу фарбу, беремо? Намалювати стовбур, пам'ятаючи про те, як він малюється, потім гілки. Необхідно намалювати ще одне дерево, так як в лісі росте багато дерев. Відкласти ватяні палички. Далі малювати листочки на деревах, ставлячи питання: «Як ви думаєте, чим вони намальовані у мене? Подивіться, що у вас є на столах. Візьміть, помацайте її, яка вона? Що ми можемо робити з манки?». Малюємо манкою листи. Необхідно взяти пензлика занурити їх в клей і наносити клей на гілки дерев, як листочки, потім цей клей посипати манкою. Манка і клей підсохне».

Під час цього заняття у багатьох дітей не все виходило правильно, але так як їм було цікаво отримати результат, діти завзято намагалися прийти до мети.

Отже, на цьому занятті ми розвивали такі вольові якості як цілеспрямованість та завзятість.

Оскільки, старший дошкільний вік відрізняється від інших вікових груп специфічною діяльністю – грою, в якій відбувається процес виховання та навчання, то й *систематичне проведення ігрової діяльності з дітьми старшого дошкільного віку, спрямованої на розвиток вольових якостей* (друга педагогічна

умова) дозволяє ефективно розвивати різні сторони особистості дітей старшого дошкільного віку. У різноманітних видах ігор проявляються та розвиваються якості, в тому числі і вольові, кожен вид ігрової діяльності вносить власний, специфічний внесок у вдосконалення вольового процесу. Тому найбільший інтерес представляють ігрові прийоми для розвитку вольових якостей, так як в грі у дітей формується здатність добровільно, за власною ініціативою підкорятися різним вимогам, проявляти цілеспрямованість, завзятість, наполегливість та витримку.

В умовах цікавої гри більш успішно засвоюються різноманітні знання, вміння та навички, здійснюється розумове, моральне виховання дитини. Формуються такі цінні вольові якості особистості, як витримка, наполегливість, працьовитість, самокритичність, чесність, об'єктивність, уважність та ініціативність. Оскільки ігри в більшості випадків протікають як ігри спільні (колективні), то в них у дітей старшого дошкільного віку є можливість порівнювати власну поведінку з вчинками інших дітей, бачити себе очима інших, що спрощує процес управління собою і робить його більш осмисленим.

В межах реалізації другої педагогічної умови, у зміст організації життєдіяльності нами введено ігри, які сприятимуть розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку, сутність яких подано в таблиці 2.8.

Всі ці ігри автоматично формують у дитини усвідомлення необхідності знання та дотримання правил гри. Ми подбали про те, щоб учасники гри були зацікавлені в перемозі, для цього той, хто програв може зробити щось штрафне, а переможець отримує міні-приз. У грі розвиваються зосередженість уваги на ній, здатності до виконання правил, терпіння, формування волі.

У процесі ігрової діяльності діти старшого дошкільного віку справлялись з виникаючими безпосередніми бажаннями та складнощами, усе це сприяло розвитку вольових якостей. Різноманітні ігри привносили емоційність, що дозволяло зберегти їх інтерес до завдання навіть при досить частих повторях.

Таблиця 2.8

**Ігри, спрямовані на розвитку вольових якостей
дітей старшого дошкільного віку**

Вид та назва гри	Зміст і правила гри	Якості, які розвиваються в процесі гри
1	2	3
Розвиваюча гра «Секретне слово»	Вихователь домовляється з дітьми, що вони будуть повторювати за ним всі слова, крім, наприклад, назв рослин чи домашніх тварин. Замість цього, почувши назву рослини або домашньої тварини, потрібно тупнути ногою або грюкнути два рази в долоні (свиснути, підстрибнути і т. д.). Можна призначити штрафні очки за помилки (звичайно, коли діти вже добре зрозуміють суть гри). Дуже добре, якщо вести запис кількості очок, набраних у кожній грі: так діти бачитимуть, як з кожним разом на краще змінюється їх результат.	Уважність, витримка, наполегливість
Розвиваюча гра «Ріпка»	Діти розповідають казку «Ріпка» по одному реченню один за одним по колу. При цьому замінюють назви і імена головних персонажів наступним чином: Ріпка – два хлопки в долоні; Дід – слова «кахи-кахи»; Бабка – «ой-ой»; Внучка – «ля-ля»; Жучка – «гав-гав»; Кішка – «мур-мур»; мишка – «пі-пі». Тут головне не помилитися і не пропустити момент сказати потрібне слово. На початковому етапі і для маленьких дітей замінювати не всі персонажі, а деякі, наприклад, Ріпку і мишку. Замість казки «Ріпка», можна взяти і будь-яку іншу народну казку («Колобок», «Теремок»).	Витримка, завзятість, цілеспрямованість
Розвиваюча гра «Розвідники»	Ведучий ховає (ставить або кладе на видному місці) в кімнаті якийсь невеликий предмет (іграшку), який гравці будуть шукати. Вони можуть всюди ходити і заглядати в усі кути, але не відкривати шафи, так як іграшка лежить на видному місці. Той, хто знайде іграшку, повинен зберегти свою знахідку в таємниці, не видавати свою знахідку ні сміхом, ні поглядом, ні словом. Він просто сідає на стільчик і мовчки спостерігає, як інші діти продовжують пошук. Той, хто перший знайде заховану іграшку і не видасть своєї знахідки, в наступний раз ховає її.	Витримка, уважність, самоволодіння
Розвиваюча гра «Скарби пірата»	Вихователь – це пірат. Він сидить в певному місці ігрової кімнати, а поруч з ним, на відстані витягнутої руки якийсь предмет (скарб). «Пірат» спить, інші гравці повільно, навшпиньки, підкрадаються до нього, намагаючись забрати «скарби». Якщо «пірат» почує якісь звуки, він відкриває очі, і гравці повинні тут же завмерти, щоб їх «не помітили». Той, хто не встиг завмерти, відходить назад, на кілька кроків. Інші продовжують рух, як тільки «пірат» знову «засне». Той, хто забере «скарби» стає «піратом».	Витримка, уважність, самоволодіння, терпіння

Продовження таблиці 2.8

1	2	3
Розвиваюча гра «Уважний сищик»	Знайдіть невеликий лист з досить великими буквами в тексті (2-3 рядки). Дати дітям маркери або фломастери і розказати їм казку, наприклад, таку: «Букви збиралися на свято. Буква «А» одягла червону сукню, а буква «С» – синій костюм. Знайдіть на сторінці всі букви «А» і одягніть їх в червону сукню, а всі букви «С» в синій костюм. Ускладнювати завдання в міру того, як діти знають алфавіт.	Уважність, витримка, терпіння, цілеспрямованість
Розвиваюча гра «Черепащачі перегони»	Гру можна проводити як в ігровій кімнаті, так і на прогулянці. Діти шикуються в одну лінію і по сигналу починають дуже повільно рухатися вперед (до обумовленого орієнтира, наприклад, столу або риси). Переможець той, хто прийде до фінішу останнім. Як же це важко зробити дуже активним дітям!	Витримка, терпіння, наполегливість
Розвиваюча гра «Великі пальці вгору, шепочемо всі разом»	Дорослий ставить запитання (загадує загадку). Той гравець, який знає відповідь, мовчки піднімає руку, складає пальці в кулак, а великий палець піднімає вгору. Коли всі гравці здогадаються і піднімуть пальці вгору, ведучий починає вважати: «Раз, два, три ...». На рахунок «три» всі гравці разом шепочуть відповідь.	Витримка, терпіння
Настільно-друкована гра «Лото»	Дітям пропонуються 8 карток, на яких зображена таблиця з геометричними фігурами, що відрізняються формою (квадрати, трикутники, кола, кольору (червоні, жовті, сині, а так само рамці, в якій знаходяться фігури (3 рівень складності)). у пропущені осередки таблиці картку з геометричною фігурою, підібрану відповідно до трьох відмітних ознак.	Посидючість, вміння доводити розпочату справу до кінця
Настільна гра «Морський бій»	<i>Мета гри:</i> першим збити всі кораблі супротивника. У грі беруть участь двоє гравців. <i>Комплектація гри:</i> Ігрове поле – 1 шт. Кораблі – 8 шт. Кульки-снаряди – 16 шт.	Наполегливість, влучність, швидкість реакції
Настільна гра «Шашки»	Шашки – гра для двох гравців на багатоклітинній дошці спеціальними фішками – шашками.	Зосередженість, посидючість, витримка, вміння доводити розпочату справу до кінця
Гра-естафета «Змійка»	Ця естафета є універсальним видом командного змагання для малюків будь-якого віку завдяки відносній простоті виконання, що вимагає тільки швидкості та командної злагоженості. Для проведення «Змійки» на дистанції розставляються зигзагом кубики або кеглі, які дітям потрібно оббігати змійкою. Команди шикуються колоною на лінії старту. За сигналом вихователя перші учасники проходять дистанцію і повертаються до команди, де до них приєднуються другі учасники, і вони разом ще раз проходять дистанцію. Перемагає команда, яка першою в повному складі пробіжить змійкою. Додаткове завдання: бути стриманим у поведінці.	Наполегливість, завзятість, відповідальність, рішучість, самостійність, витримка, стриманість, дисциплінованість

Закінчення таблиці 2.8

1	2	3
Рухлива гра «Швидко візьми, швидко поклади»	Для участі у грі слід добирати дітей приблизно однакових за силами. На одній стороні майданчика знаходяться 3-4 стільця, на кожному – по 2-3 брязкальця або невеликих кубики. На протилежному боці на відстані 5-6 м знаходяться 3-4 кошики. Діти за сигналом повинні взяти по одному предмету, бігом перенести його та покласти до кошика. Фізично міцним дітям можна додати ще один предмет або дещо (на 1–2 м) збільшити відстань для бігу. Додаткове завдання: не відволікатися під час виконання.	Наполегливість, завзятість, відповідальність, рішучість, витримка, стриманість, дисциплінованість
Рухлива гра «Рибалки і рибки»	Серед дітей обирають 2-3 рибалок, всі інші – рибки. Рибалки стають на одному місці, майданчику, рибки – на іншому. Між ними відбуваються такий діалог. – Рибалки, рибалки, що в'яжете? – Сітку! – Кого будете ловити? – Рибку. – Яку? – Карасів і щуку! – То ловіть! Риби розбігаються по всьому майданчику, кожний рибалка намагається піймати хоч одну рибку. <i>Правила гри:</i> Риба вважається пійманою, коли рибалка торкнувся її рукою. Коли рибалки спіймали хоч по одній рибиці, вибирають інших рибалок. <i>Вказівки до гри:</i> вихователь стежить, щоб діти бігали не нашттовхувшись один на одного, чергує біг з відпочинком.	Витримка, увага, стриманість, дисциплінованість
Рухлива гра «Козлик»	3 дітей обирають козлика, який стає посередині кола. Всі діти йдуть по колу і промовляють слова: <i>Козлику біленький, Козлику сіренький, Тебе ми напували, Тебе ми годували. З нами, козлику, пограй, І скоріше доганяй.</i> По закінченню слів діти розбігаються врозтіч, а козлик їх ловить. <i>Правила гри:</i> Тікати можна лише після закінчення слів. <i>Вказівки до гри:</i> вихователь стежить, щоб діти додержувалися рівного кола. Він регулює біг з відпочинком, щоб не стомити дітей. В кінці гри вихователь визначає найспритнішу дитину, яка ні разу не була зловлена, і козлика, який швидше за інших ловив. На роль козлика зловлених дітей не обирають.	Уміння діяти за сигналом, витримка, увага, стриманість, дисциплінованість

З метою реалізації третьої педагогічної умови – *встановлення єдиного підходу до дітей старшого дошкільного віку всіх учасників освітнього процесу* – для батьків були організовані консультації, семінари-практикуми, бесіди. Також проведені заняття з дітьми, залучаючи батьків до спільних видів продуктивної діяльності, пояснюючи, що саме під час занять продуктивною діяльністю розвивається самостійність, цілеспрямованість, витримка, дисциплінованість, витримка та інші вольові якості у дітей. Взаємодія з сім'ями відбувалася в різних напрямках: індивідуальні та групові консультації, круглі столи, залучення батьків до організації спортивних свят, дозвілля, конкурсів.

Отже, здійснивши практичне впровадження визначених нами педагогічних умов розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку в освітній процес експериментальної групи «Вишеньки», наступним кроком вбачаємо визначення ефективності їх впливу на динаміку рівня розвитку означеного процесу та проведення порівняльного аналізу результатів дослідження за допомогою методик, які ми використовували на констатувальному етапі дослідження.

2.3. Порівняльний аналіз результатів наукового дослідження

Метою експериментального дослідження на контрольному етапі є перевірка ефективності визначених, теоретично обґрунтованих та впроваджених педагогічних умов розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку. На цьому етапі ми повторно використовували обрані на констатувальному етапі дослідження методики. Обробка результатів полягала у виявленні рівня розвитку вольових якостей таких як: самостійність, цілеспрямованість, наполегливість та витримка у дітей старшого дошкільного віку ЕГ «Вишеньки» та КГ «Веселка».

Проведено дослідження з дітьми ЕГ «Вишеньки» і КГ «Веселка» та опрацювавши результати повторної діагностики рівня розвитку вольових якостей, ми отримали наступні результати, подані у таблицях 2.9, 2.10.

Таблиця 2.9

Рівні розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку ЕГ «Вишеньки» на контрольному етапі дослідження

№ з/п	Ім'я та прізвище дитини	Методика № 1		Методика № 2		Методика № 3		Середні показники	
		Бал	Рівень	Бал	Рівень	Бал	Рівень	Середній бал	Початковий рівень
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Аня Г.	17	В	10	В	15	В	14	В
2	Сашко У.	18	В	10	В	14	В	14	В
3	Мишко Е.	18	В	9	В	15	В	14	В

Продовження таблиці 2.9

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
4	Таня Н.	18	В	10	В	15	В	14	В
5	Олена Х.	18	В	10	В	15	В	14	В
6	Дмитро Щ.	11	С	9	В	12	С	11	С
7	Коля Е.	13	С	6	Н	10	С	10	С
8	Марія Н	16	В	10	В	15	В	14	В
9	Аліна Г.	18	В	10	В	15	В	14	В
10	Настя Ч.	18	В	10	В	14	В	14	В
11	Тоня А.	12	С	10	В	12	С	11	С
12	Антон Г.	5	Н	7	Н	7	Н	6	Н
13	Євген Ю.	11	С	8	С	10	С	10	С
14	Віка З.	16	В	10	С	5	В	14	В
15	Соня К.	12	С	8	С	11	С	10	С

Аналіз даних, презентованих у таблиці 2.9 показав, що низький рівень або 8 балів і менше розвитку вольових якостей має одна дитина (7%); середній рівень або від 9 до 14 балів – 5 дітей (33%); високий рівень або від 15 до 20 балів – 9 дітей (60%). Показники свідчать про позитивні статистичні зміни у розвитку вольових якостей дітей ЕГ «Вишеньки». Зокрема, знизився відсоток дітей з низьким рівнем розвитку вольових якостей на 26%; при цьому зросли показники з високим рівнем на 40%; показники з середнім рівнем розвитку теж зросли на 14%.

Таблиця 2.10

**Рівні розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку
КГ «Веселка» на контрольному етапі дослідження**

№ з/п	Ім'я та прізвище дитини	Методика № 1		Методика № 2		Методика № 3		Середні показники	
		Бал	Рівень	Бал	Рівень	Бал	Рівень	Середній бал	Початковий рівень
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Сашко Р.	17	В	11	В	5	В	15	В
2	Таня С.	15	В	6	С	12	С	12	С
3	Маша К.	13	С	8	С	12	С	12	С
4	Таня О.	13	С	10	С	15	В	13	В

Продовження таблиці 2.10

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
5	Катя С.	12	С	8	С	11	С	10	С
6	Дмитро Т.	10	С	6	С	13	С	10	С
7	Віка Б.	11	С	6	С	12	С	10	С
8	Надія О.	6	Н	5	Н	8	Н	6	Н
9	Карина Л.	15	С	7	С	10	С	10	С
10	Карина М.	14	С	8	С	10	С	10	С
11	Таня Д.	10	С	8	С	13	С	10	С
12	Сашко В.	15	В	6	С	14	В	12	В
13	Сергій Л.	11	С	7	С	10	С	9	С
14	Маша Н.	10	С	5	Н	11	С	9	С
15	Настя К.	11	С	5	Н	7	Н	7	Н
16	Віра М.	15	В	10	В	14	В	13	В

Результати аналізу дослідження рівня розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку КГ «Веселка» на контрольному етапі експерименту (див. Табл. 2.10) свідчать про те, що дані майже не змінились у порівнянні з констатувальним етапом експерименту: низький рівень від 8 балів і менше має 2 дітей (13%); середній рівень від 9 до 14 балів – 10 дітей (62%); високий рівень від 15 до 20 балів – 4 дитини (25%). Показники демонструють про не значні статистичні зміни у розвитку вольових якостей дітей КГ «Веселка».

Опрацювавши отримані в ході проведення КЕ експерименту результати (див. Табл. 2.11), можемо зазначити, що показники ЕГ «Вишеньки» відрізняються у відсотковому плані від показників КГ «Веселка».

Таблиця 2.11

Загальна таблиця показників рівня розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку (%) на порівняльному етапі

Етапи Рівні	КГ «Веселка»				ЕГ «Вишеньки»			
	Констатувальний Етап		Контрольний етап		Констатувальний етап		Контрольний етап	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Високий рівень	4	25%	4	25%	5	33%	9	60%
Середній рівень	9	56%	10	62%	7	47%	5	33%
Низький рівень	3	19%	2	13%	3	20%	1	7%

Отже, порівнюючи результати рівня розвитку вольових якостей у дітей ЕГ «Вишеньки» та КГ «Веселка» на констатувальному і порівняльному етапах експериментальної роботи дані засвідчили, що після впровадження визначених у п. 1.3. педагогічних умов у ЕГ «Вишеньки» відбулися відчутні позитивні зміни: збільшилася кількість дітей з високим рівнем розвитку і, відповідно, знизилася кількість дітей з низьким рівнем. Показники рівня розвитку вольових якостей КГ «Веселка» демонструють не значні статистичні зміни. Можемо підсумувати, що проведення формувального етапу педагогічного дослідження із впровадження педагогічних умов розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку відбулось успішно.

Висновки до розділу 2

Педагогічне дослідження було проведене з метою перевірки ефективності педагогічних умов розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку, впроваджених в освітній процес Сумського дошкільного навчального закладу (ясла-садок) № 6 «Метелик» м. Суми Сумської області.

Констатувальний етап експерименту дав змогу визначити критерії та рівні розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку та здійснити первинну діагностику розвитку таких вольових якостей як самостійність, цілеспрямованість, витримка, завзятість у дітей старшого дошкільного віку групи «Веселка» та групи «Вишеньки» згідно підібраних методик. Аналіз констатувального етапу показав приблизно однаковий рівень розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку обох груп і необхідність впровадження визначених та теоретично обґрунтованих педагогічних умов в ЕГ «Вишеньки», що було й зроблено у ході формувального етапу експерименту.

Під час контрольного етапу була виявлена позитивна динаміка в розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку. Це виразилося в кількісних та якісних показниках. Діти стали більш організованими, самостійними, намагалися досягати поставленої мети.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційному дослідженні подано теоретичне обґрунтування та практичне вирішення проблеми розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку, що полягало у визначенні, теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці педагогічних умов, які забезпечать ефективне розв'язання означеної проблеми.

Здійснена розвідка дала змогу сформулювати наступні висновки:

1. З'ясовано теоретичні засади проблеми розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку. Здійснений аналіз психологічних джерел засвідчив, що означена проблема є одним із ключових конструктів у класичних теоріях науковців-психологів. Волю визначено найважливішою характеристикою особистості, оскільки вона необхідна при прийнятті рішення, виборі мети, при здійсненні дії, при подоланні перешкод. Встановлено, що поняття *волі* вводиться для пояснення реалізації дії і тлумачиться як психічний процес, який характеризується наявністю усвідомлених і стійких мотивів або бажань поведінки, які собі підпорядковують інші. Особливу групу довільних дій утворюють *вольові дії*, сутність яких психологами розкрито як різновид довільних дій, специфічна особливість яких є використання при досягненні мети вольового зусилля. З'ясовано, що воля розглядається не тільки в межах діяльності в конкретних ситуаціях, але і як ряд якостей, властивостей. Поняття *вольові якості* трактуються, в аспекті нашого дослідження, як сукупність інтелектуального, вольового (звички, навички), емоційного (почуття), і мотиваційного (мотиви) компонентів. Розкрито сутність основних вольових якостей, які проявляє особистість.

Визначено особливості розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку. Встановлено, що означений розвиток пов'язаний із загальним інтелектуальним розвитком та збагаченням мотиваційної, моральної та особистісної сфер. Зафіксовано досить виразний зв'язок вольової активності дітей старшого дошкільного віку з інтересом до освітньої та ігрової

діяльності. Схарактеризовано, що у старшому дошкільному віці відбувається становлення вольової дії, яка починається з постановки мети та опанування плануванням і контролем. Означено, що найважливішими критеріями дошкільної зрілості у вольовій сфері є необхідний рівень розвитку цілеспрямованості, наполегливості, витримки, самостійності дітей.

2. Визначено та теоретично обґрунтовано педагогічні умови розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку, а саме: формулювання грамотних вимог в різних формах організації освітньої діяльності в закладі дошкільної освіти; систематичне проведення ігрової діяльності з дітьми старшого дошкільного віку, спрямованої на розвиток вольових якостей; встановлення єдиного підходу до дітей старшого дошкільного віку всіх учасників освітнього процесу. Здійснено детальний розгляд сутності та особливостей застосування кожної з визначених педагогічних умов.

3. Здійснено констатувальне критеріально-рівневе оцінювання розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку. Визначення рівнів розвитку означених вольових якостей здійснювалося за такими *критеріями*: ініціювання, свідоме прийняття та послідовне виконання завдання дорослого; коригування власних дій відповідно мети завдання; виправлення помилок, активність у досяганні бажаного результату; самостійне доведення розпочатої справи до кінця; стримування власних безпосередніх бажань та вміння враховувати вимоги дорослого; долаття труднощів, які постають на шляху досягнення бажаної мети; відповідальне ставлення до власних обов'язків. Окреслені критерії виступили підґрунтям для виокремлення *рівнів* розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку: високий, середній, низький. Проведено первинну діагностику розвитку таких вольових якостей як самостійність, цілеспрямованість, витримка, завзятість у дітей старшого дошкільного віку згідно підібраних методик.

4. Експериментально перевірено ефективність визначених та теоретично обґрунтованих педагогічних умов розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку. Дослідження здійснювалось протягом

2020/2021 навчального року в три етапи: констатувальний, формувальний контрольний. Базою для проведення педагогічного експерименту було визначено Сумський дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) № 6 «Метелик» м. Суми Сумської області. В експерименті взяло участь 15 дітей старшого дошкільного віку з групи «Вишеньки», 16 дітей старшого дошкільного віку з групи «Веселка».

Виявлено, що після впровадження визначених нами педагогічних умов розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку в ЕГ «Вишеньки» у порівнянні з констатувальним етапом експерименту знизився відсоток дітей з низьким рівнем розвитку вольових якостей на 26%; при цьому зросли показники з високим рівнем на 40%; показники з середнім рівнем розвитку теж зросли на 14%. При тому як показники розвитку вольових якостей дітей КГ «Веселка» демонструють про незначні статистичні зміни.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів вирішення означеної проблеми. Подальшої розробки потребують питання розвитку вольових якостей дітей старшого дошкільного віку засобами здоров'язбережувальних технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ассаджиоли Р. Психосинтез: принципы и техники. Кишинев: Психотерапия, 2008. С. 384.
2. Багоцци Р.П., Герхан-Канли Ц., Пристер Й. Социальная психология потреби теля. М.: Академия, 2008. С. 271.
3. Бех І.Д. Виховання особистості: у 2 книгах. Книга 2: Особистісно-орієнтований підхід: науково-практичні засади. К.: Либідь, 2003. С. 344.
4. Бойчук Ю.Д. Еколого-валеологічна культура майбутнього вчителя: теоретико-методичні аспекти: монографія. Суми: Університетська книга, 2008. С.357.
5. Бражнич О.Г. Педагогічні умови диференційованого навчання учнів загальноосвітньої школи (дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.07). Кривий Ріг, 2001. С.238.
6. Бурова А. Гра – ефективний засіб виховання самостійності дітей дошкільного віку. Вихователь-методист дошкільного закладу, 2010. № 5. С. 17–27.
7. Вікова психологія: навчальний посібник / За ред. М.В. Савчина, Л.П. Василенко. К.: Академвидав, 2009. С. 360.
8. Воля // Психологічний словник / під ред. В.П. Зінченко, Б.Г. Мещерякова. 2-е изд., Перераб. і Дор. М.: Педагогіка, 1996. С. 54.
9. Вундт В. Проблемы психологии народов. СПб., 2001.
10. Выготский Л. С. Психология развития ребенка. М.: Эксмо, 2003. С.512.
11. Выготский Л.С. Вопросы детской психологии. М.: Союз, 2003. С.224.
12. Гуткина Н.И. Психологическая готовность к школе. М.: Академический Проект, 2000. С.184.
13. Джеймс У. Воля к вере. М.: Республика, 1997.С. 431.

14. Занюк С.С. Психологія мотивації. К.: Ельга-Н; Ніка-Центр, 2002. С.502.
15. Ильин Е.П. Психология воли. СПб: Питер, 2011. С. 368.
16. Коломинский Я.Л. Развитие волевой сферы ребенка. СПб. Питер 2004. С.280.
17. Кононко О.Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07). Київ, 2001.С. 37.
18. Котырло В.К. Развитие волевого поведения у дошкольников. Киев: Радянська школа, 2001. С.196.
19. Кравченко Т.В., Трубавіна І.М. Допомога батькам у вихованні дітей. К.: Держсоцслужба, 2005.С. 56.
20. Кузнєцов М.А. Вольова регуляція особистості: основні закономірності, етапи і механізми. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*. Психологія. Випуск 43, частина І. 2012. С. 110–128.
21. Кузьменко В.У. Розвиток індивідуальності дитини 3-7 років: монографія. К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. С.354.
22. Ладивір С.О. Особистість дошкільника: надії та перспективи розвитку: науково-методичний посібник. Житомир: Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України, Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, 2003. С.175.
23. Левин К. Намерение, воля и потребность. *Динамическая психология: Избранные труды*. М.: Смысл, 2001. С. 94–164.
24. Лукьянова О.Л., Пасечник О.С. Роль игры в формировании волевых качеств личности ребенка старшего дошкольного возраста. *Научное обозрение. Педагогические науки*. 2019. № 6. С. 27–30.
25. Макгонигал К. Сила воли. Как развить и укрепить. 2017. URL: <https://libroroom.ru/upload/iblock/ee5/18476.pdf>
26. Мей Р. Любовь и воля. Киев: Ваклер, 1997. С.384.

27. Никифоров Г.С. Теоретические вопросы самоконтроля. *Психологический журнал*. 1985. Т.6. № 5. С. 19–31.
28. Нюттен Ж. Явление мотивации. URL: <https://www.psychology-online.net/articles/doc-932.html>
29. Остапенко М.О. Особливості розвитку емпатії у дітей дошкільного віку. *Актуальні питання дошкільної і початкової освіти: збірник статей молодих науковців*. Суми: ФОП Цьома С.П., 2021. С. 130–134.
30. Остапенко М.О. Педагогічні умови розвитку вольових якостей у дітей старшого дошкільного віку. *Дошкільна і початкова освіта: реалії та перспективи: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції для студентів, магістрантів та молодих науковців (28 квітня 2021 року.)* Суми: ФОП Цьома С.П., 2021. С.218–222.
31. Остапенко М.О. Психолого-педагогічні засади підготовки майбутніх вихователів до роботи з обдарованими дітьми. *Актуальні питання дошкільної і початкової освіти – 2021: збірник статей молодих науковців*. Суми: ФОП Цьома С.П., 2021. С. 126-130.
32. Павелко Р.В., Цигипало О.П. Дитяча психологія: навчальний посібник: К.: Академвидав, 2008. С. 432.
33. Піроженко Т. Особистість дошкільника: перспективи розвитку. Тернопіль: Мандрівець, 2010. С. 136.
34. Попович І.С., Т.М. Соценко. Особливості розвитку емоційно-вольової сфери у дітей дошкільного віку. Інсайт: зб. наук. праць студентів, аспірантів та молодих вчених. Херсон: ВД «Гельветика», 2018. С. 243–246.
35. Поуль В.С., Волошенко Л.І. Психологічні умови розвитку вольової поведінки старших дошкільників та молодших школярів: монографія. Краматорськ: Донецький ОІППО, 2018. С.271.
36. Пронь Ю.М. Самовиховання вольових якостей у дітей старшого дошкільного віку. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2018. Вип. 1. С. 71–79.

37. Рибо Т. Воля в нормальном и болезненном состояниях. 1894. URL: <file:///C:/Users/%D0%91%D1%83%D1%82%D0%B8%D0%BA/Downloads/%D0%92%D0%BE%D0%BB%D1%8F%D0%B2%D0%B5%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D0%B7%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%D1%81%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%8F%D0%BD%D0%B8%D1%8F%D1%85++.pdf>
38. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. СПб: Питер, 1999. С.720.
39. Рудик П.А. Воля и волевые действия. М.: Наука, 1974. С.480.
40. Семенова О.А., Гаманців Д.А., Мачинського Р.І. Вікові зміни довільної регуляції діяльності в старшому дошкільному і молодшому шкільному віці. *Культурно-історична психологія*. 2007. № 4. С. 39–49.
41. Славіна Н.С., Михальська С.А. Розвиток емоційної сфери та вольових якостей дитини як умова психологічної готовності до школи. *Проблеми сучасної психології*. 2014. Випуск 24. С. 621–630.
42. Смирнова Е.О. Развитие воли и произвольности у детей дошкольного возраста: Детская психология. М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 2006. С.366.
43. Соловйова Л.І. Дослідження індивідуальних характеристик проявів вольової поведінки старших дошкільників. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. Том IV. Психологія розвитку дошкільника. 2012. Т.8. Вип.4. С. 254–268.
44. Степанов О.М. Психологічна енциклопедія. К.: Академвидав, 2006. С.424.
45. Усик Д.Б. Психологічні особливості саморегуляції поведінки у старшому дошкільному віці. *Науковий вісник ХДУ Серія Психологічні науки*. 2016. Том 2. № 3. С. 94–99.
46. Философский энциклопедический словарь. Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов (гл. ред.). 1983. URL: <https://www.psyoffice.ru/slovar-s296.htm>

47. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. СПб.: Питер; М.: Смысл, 2003. С.860.
48. Цыркун Н.А. Развитие воли у детей дошкольного возраста: учебное пособие для педагогов учреждений, обеспечивающих получение дошкольного образования. Мозырь: «Белый Ветер», 2008. С.112.
49. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Х.: Прапор, 2005. С.640.
50. Шаповаленко И.В. Психология развития и возрастная психология: учебник и практикум для СПО. М.: Юрайт, 2019. С.575.
51. Щербакова К.Й. У сім'ї росте дитина. К.: Неопалима купина, 2006. С.240.
52. Электронная библиотека Sci. House. URL: <https://sci.house/kriminologiya-kniga-scibook/umova.html>
53. Эльконин Д.Б. Детская психология. М.: Академия, 2007. С.384.
54. Юревич С.Н. Теоретические и методические основы взаимодействия воспитателя с родителями: учебное пособие для СПО. М.: Юрайт, 2019. С.181.
55. Kuhl J., Kraska K. Self-Regulation and Metamotivation: Computational Mechanisms, Development, and Assessment. *Abilities, Motivation and Methodology*. Lawrence Erlbaum Associates. Hillsdale. NJ., 1989. P. 343–368.
56. Maslow A.H. Motivation and personality. 2-nd ed. New York: Harper and Row, 1970. 369 p.
57. Garvey C. Play. Oxford, 2007. P. 135–137.

ДОДАТКИ

Додаток А

Пам'ятка для батьків: “Розвиваємо вольові якості у дитині старшого дошкільного віку вдома”

Розвиваючи в своїй дитині вольові якості, потрібно пам'ятати про:

- поручення для дитини мають відповідати можливостям;
- якщо дитини виконує завдання швидко та без зусиль, ускладнюйте завдання;
- якщо перед дитиною ставити лише легкі для неї завдання, вольові якості не будуть розвиватися;
- створюйте штучні перешкоди, які дитині необхідно подолати для досягнення поставленої мети;
- намагайтеся сполусати інтелектуальні та фізичні навантаження;
- не можна перевантажувати дітей, щоб не отримати зворотного результату (нервові розлади і, як наслідок, байдужість, апатія тощо).

Додаток Б

Групова консультація для батьків дітей старшого дошкільного віку «Допоможи дитині стати самостійною»

Воля є одним з найважливіших чинників морального розвитку особистості, основою для свідомого та цілеспрямованого дотримання правил поведінки, спонукає вибір способу поведінки відповідно до загальнолюдських норм, стає стіною власним бажанням і потягам.

Особливо важливим для розвитку волі є період, під час якого формується самостійність дитини, яка прагне робити все самостійно, хоч і не володіє ще достатніми вміннями, знаннями та навичками для досягнення поставленої мети.

або завдання перед нею. Нав'язування допомоги дорослого у цей час може спричинити погіршення поведінки дитини — негативізм.

У цей відповідальний період виховання вольової поведінки дитини батьки не завжди можуть обрати потрібні способи педагогічного впливу, розібратися в причинах погіршення стану поведінки дитини.

Важливо зрозуміти, як допомогти своїм дітям, підтримати їх, навіть коли вони невпевнені в собі та своїх вчинках.

1. Ні в якому разі не показуйте гнів чи розчарування у формі биття дитини, принижування. Втримуйте свій гнів, контролюйте свої емоції поруч з дитиною.

2. Не примушуйте дитину робити те, що їй не хочеться, не використовуйте маніпуляції, не контролюйте повністю її поведінку. Розвивайте в дитини бажання до співпраці на основі довіри до вас та вашої волі, тоді дитини виросте щасливою та здоровою. Налагодить взаємозв'язок з дитиною, висловлюйте свої прохання спокійно та впевнено.

3. Станьте прикладом поведінки для своєї дитини. Якщо у відповідь неналежної поведінки ви відповідаєте насильством, ви сформуєте невпевнену у собі особу. Недостатнє вміння зрозуміти свою дитину, влаштування істерики - це прояв не сформованості вольової поведінки самого дорослого. Ваша ціль це будування зв'язка з дитиною, запропонуйте дитині творчі завданнями для подолання перешкод і намагаєтесь разом знайти рішення до питання. Цим ви модулюєте: вміння йти на компроміс, цілеспрямованість і співробітництво.

4. Кожен день працюйте над собою. Контролюйте емоційні спалахи, проаналізуйте їх причину, спитайте себе що ви очікуєте, а що вас хвилює. Поведінка дитини – це дзеркало вашого внутрішнього стану. Частіше задавайте самі собі питання та відповідайте на них. Будь чесними самі до себе. Досліджуйте свої мотиви, прагнення та цілі. Навчитися справлятися з ними самостійно (внутрішньо), не зриваючись на дитину.

5. Справитися з внутрішніми переживаннями допоможе кольоротерапія. Виберіть предмет певного кольору, який вам подобається та допоможе зберігати самоконтроль. Це повинно бути те на що можна подивитись або доторкнутись, коли ви відчуєте, що знову повертаєтесь до старого мислення й моделей поведінки. Наприклад: улюблене намисто або браслет чи брелок у кольорі, який вам подобається, тобто те, що допоможе вам зберегти спокій ті рівно важність.

Кольори мають різне психологічне значення, тому слід підбирати колір відповідно до вашого стану на певний час. Синій колір заспокійливий, означає мир; бірюзовий – колір налагодження спілкування, рожевий – колір симпатії, любові, довіри, а жовтий – радощів, тепла та надії.

Зміна вашого мислення від очікування, гніву або вимоги слухняності до компромісу, співпраці, розуміння дитини та зв'язку з нею є першим і найголовнішим кроком на шляху до більш правильного виховання і гармонії в сім'ї.

Додаток В

Ігри та вправи, що сприяють розвитку вольових якостей у дітей старшого дошкільного віку

Гра «Мишки»

Мета: вчити дітей дотримуватися правил гри, розвиток витримки, цілеспрямованості.

Усі діти стають біля стіни. «Кішка» - вихователь стає на відстані 4-5 метрів і повертається спиною до дітей – мишеня. Коли «Кішка» відвернулась, діти тихо та повільно ідуть до неї. Коли кішка повертається до них – завмирають. Головне: рухатись чим повільніше, тим краще. Але стояти на місці не можна. Виграють ті мишки, які дотримувалися правил і прийшли до «Кішки» останніми.

Вправа «Пташки та перинки»

Мета: допомогти усвідомлювати ситуацію та контролювати свої дії.

Обладнання: серветки.

Вихователь роздає дітям серветки, які вони кладуть собі на голову.

Вихователь: Діти, уявіть собі, що ви маленькі плашки, які несуть на голівці перинку. Ви можете рухатися в будь-якому напрямку по кімнаті, але не доторкатися один до одного. Під час руху ваші серветки не повинні впасти з вашої голови. Якщо таке трапиться, вам доведеться дочекатися, щоб хтось з ваших друзів допоміг вам підняти серветку з підлоги і покласти вам на голівку.

Вправа «Намалюй двома руками»

Мета: розвиток сили волі, витримки.

Обладнання: два олівці, аркуш папку

Вихователь пропонує дітям взяти в обидві руки олівці та намалювати одночасно кожною рукою круг на аркуші. Потім накреслити круг у повітрі одночасно обома руками.

Вправа-гра «Коло та трикутники»

Мета: розвиток наполегливості, завзятості.

Обладнання: паперові трикутники та кола, корзина.

Вихователь ставить перед дитиною корзину з паперовими трикутниками та колами. Завдання дитини розкласти їх за двома групами. Перемагає той, хто першим впорається з завданням.

Гра «Здогадайся хто говорить?»

Мета: вчити дітей дотримуватися правил гри, стримувати свої емоції.

Дитини яка є ведучим стоїть з заплющеними очами, позаду нього розміщуються гравці. Вихователь мовчки вказував на одного з гравців, який вигукував: "Дізнайся, хто я! Якщо везучий вгадує, впізнаний стає ведучим, якщо помилявся, гра прочитається знов. Пермагає той, хто жодного разу не був ведучим.

Вправа «Повтори як я»

Мета: розвиток наполегливості, витримки.

Обладнання: палички лічильні

Вихователь каже: «Я покажу тобі фігурку, складену з паличок, і через хвилину накрию її серветкою. За час ти маєш запам'ятати цю фігурку і потім викласти її відповідно до зразка. Якщо паличку випущено або покладено неправильно — це вважається помилкою.

Гра «Горобець та кішка»

Мета: вчити дітей швидко реагувати на зміни побій гри, дотримуватися правил, спонукати прагнення досягти мети.

Вихователь обирає горобця та кішку. Інші діти — маленькі горобчики. Горобець вчить своїх горобчиків грати. Він літає туди-сюди піднімає руки угору, у сторони, вперед тощо. Зграйка горобчиків літає за горобцем і повторює за його рухи. У цей час раптом з'являється лисиця. Горобчики швидко стають навприсядки, щоб кішка їх не помітила. (Кішка з'являється після сигналу вихователя і ловить тільки тих, хто не присів.)

Додаток Г

Виступ на батьківських зборах «Вольова підготовка дітей старшого дошкільного віку до школи в сім'ї»

Доброго дня, шановні батьки! Сьогодні ми поговоримо про вольову підготовку дитини до школи та чому це важливо. Старший дошкільник вік – це

остання ступінь в дошкільному розвитку дитини. Скоро у дитини почнеться зовсім новий етап життя, а саме вступ до школи. Як дитини увійде в нове життя залежить від того, яке підґрунтя дитина надбала за роки дошкільного навчання та виховання.

Напевно, кожен з батьків мріє, як дитина вільно та впевнено покрокує шкільним коридором, далаючи чи всі перешкоди назустріч новим досягненням. І зовсім інші почуття відчувають батьки, якщо дитина починає відставати в навчанні, не справляється з новими вимогами. Проблема готовності дитини до школи – це одна з найактуальніших питань сьогодення. Батьки та педагоги задаються одним і там самим питанням, як підготувати дитину до школи, щоб вона могла перенести шкільне навантаження, і в той же час не порушити закономірний процес психофізіологічного розвитку дошкільника.

Причини невідповідності дитини до шкільного навчання поділяють на: органічні та виховні. Ми сьогодні зупинимо совою увагу на причинах виховного характеру.

Виховні причини зв'язані з неправильним, неефективним підходом до дитини, ігноруванням індивідуальних можливостей майбутнього школяра.

Перше завдання підготовки дитини до школи: спонукання до самостійної розумової діяльності, навчання логічному мисленню. Для цього не обов'язково вирішувати з дитиною складні дидактичні завдання, достатньо розвивати інтерес дитини до навколишньої дійсності. Як саме? Це можуть бути спостереження, читання художньої літератури, розповіді на основі побаченого чи почутого.

Другим завданням батьків є допомога дитині в оволодінні елементарними навичками самоорганізації. Дитина повинна засвоїти, що будь-яка діяльність потребує певної підготовки. Нагадуйте, щоб дитина не почала займатися до тих пір, поки вона не буде впевнена, що у неї все необхідне приготовлено. Стежте,

щоб дитина доводила справу до кінця, хвалить за старанну працю, за покладені зусилля.

Не намагайтеся робити за дитину те, що вона в змозі зробити самостійно, дайте вашій дитині більше часу на розв'язання завдання. Займаючись з дитиною, ви, шановні батьки, повинні звертати увагу на те, як вона налаштована на завдання, наскільки самостійний і активний в процесі його виконання, як оцінює свої результати. Необхідно заохочувати зусилля, підбадьорювати, доброзичливо і терпляче розбирати з дитиною його помилки, неточності та стимулювати до здобуття більш високого результату.

Досвід показує, недостатня самостійність дитини, суттєво впливає на нервово-психічний стан дитини, призводить до перенавантаження та втрати мотивації до шкільного навчання.

Вступ до школи - це входження дитини новий в світ знань, прав і обов'язків, складних і різноманітних взаємин з дорослими і однолітками. Тому, шановні батьки, давайте разом створимо емоційну психологічну установку до вступу в нове життя шляхом формування у дитини інтересу до школи, прагнення стати школярем!